

DE NEDERLANDSE HANDEL, 1929-1936

4.1 Inleiding

De grote depressie staat bekend als een periode waarin de produktie mondiaal daalde, maar vooral als een periode waarin de wereldhandel een enorme veer moest laten. Natuurlijk gold dit niet voor alle handelsstromen in gelijke mate. Het heeft daarom geen zin om bijvoorbeeld de Nederlandse export naar Groot-Brittannië, te vergelijken met de Britse invoer in het algemeen. Te verwachten valt dat dit laatste cijfer door de Britse invoer uit de overige delen van het Britse Rijk nog redelijk intact bleef ten gevolge van de imperiale voorkeurspolitiek. Wil men het succes van de Nederlandse export op de Britse markt beoordelen, dan kan bijvoorbeeld de import van Groot-Brittannië uit de goudlanden een maat bieden, terwijl de gevolgen van de monetaire politiek beoordeeld kunnen worden door vergelijking met de resultaten van de Scandinavische landen op de Britse markt. In dit hoofdstuk zullen daarom eerst in een drietal paragrafen de handelscijfers van Duitsland, Groot-Brittannië en België bestudeerd worden. Deze cijfers worden daartoe uitgesplitst naar regio's op een zodanige wijze dat de handel van Nederland met die landen beter beoordeeld kan worden. De Nederlandse handel op zich komt in deze paragrafen nog niet ter sprake. Behalve de monetaire verhoudingen en de handelspolitiek spelen ook de ontwikkelingen in de handel van de handelspartners een grote rol, wil men de handel van een land beoordelen. In deze paragrafen wordt geprobeerd de handelscijfers van de drie grote handelspartners zodanig te bestuderen dat de Nederlandse handel met die landen er goed mee vergeleken kan worden. Na de handelspolitieke en monetaire ontwikkelingen in de vorige hoofdstukken te hebben bestudeerd en na de handelsstromen van de belangrijkste handelspartners uitgesplitst en geanalyseerd te hebben, zijn alle factoren belicht die de ontwikkeling in de handel van Nederland met zijn belangrijkste han-

delspartners kunnen verklaren. In de paragrafen die volgen kan dan aan de hand van de Nederlandse handelsstatistiek bekeken worden welke factoren van doorslaggevende invloed waren. Daartoe zullen eerst, opnieuw in een drietal paragrafen, de bilaterale handelscijfers tussen Nederland en zijn belangrijkste handelspartners bekeken worden. Een vergelijking tussen de Nederlandse handel met elk van de handelspartners enerzijds en de handel van die handelspartners anderzijds, moet het mogelijk maken de specifiek Nederlandse ontwikkelingen in de handelsstromen te isoleren. Aan de hand van de in de vorige hoofdstukken uiteengezette monetaire en handelspolitieke ontwikkelingen moeten die specifiek Nederlandse ontwikkelingen dan verklaard worden. Ten slotte kan dan de handelsbalans als geheel bestudeerd worden. Aan de hand van de bilaterale handelsbalansen tussen Nederland en zijn belangrijkste drie handelspartners moet het mogelijk zijn vast te stellen welke handelsstromen de Nederlandse handelsbalans op doorslaggevende wijze beïnvloed hebben. Aangezien in de voorafgaande paragrafen de bilaterale handelsbalansen verklaard zijn, valt zo te bepalen welke ontwikkelingen voor de Nederlandse handel in de jaren 1929 tot en met 1936 de doorslag gegeven hebben.

4.2 De handel van de omringende landen, 1929-1936

4.2.1 De Duitse handel, 1929-1936

De Duitse handel weerspiegelde de economische ontwikkelingen in dat land goed. Vanaf 1928, het jaar waarin Duitsland ten gevolge van de politiek van het Federal Reserve System voor het eerst minder krediet uit het buitenland kreeg, daalde de goederenimport. De rampzalige diepte van de Duitse depressie was een gevolg van het feit dat door het wegvallen van de vreemde kredieten, overheidsuitgaven en consumptie meer en meer gedwongen werden binnen de marges die de lopende rekening voorschreef. Hiervan was niet, als wel beweerd, de krapgeld-politiek van het Federal Reserve System de oorzaak. Deze en de Franse terugtrekkingen maakten de situatie slechts acuut. De Duitse financiële situatie was zo zwak, dat de depressie komen moest.¹ Ten diepste lag de oorzaak bij de economische gevolgen van de Eerste Wereldoorlog, de vrede van Versailles en de onmacht van Weimarpolitici om de Duitse uitgaven aan te passen aan de daardoor ontstane situatie.

Pas in 1930 begonnen ook de exporten reëel te dalen. Tot de val van het pond zou die daling steeds achterblijven bij de invoerdaling. Duitsland werd niet van buitenaf door de depressie getroffen, maar was een bron van depressie. De snelle daling van de Duitse invoer

leidde ertoe dat de Duitse handelsbalans vanaf 1929 een overschot vertoonde (tabel 4.1). Na de val van het pond werd de daling van de Duitse export versneld. Niet alleen daalde de export naar Groot-Brittannië met ruim 60%², ook werden de Britten, voor vele producten de belangrijkste concurrent voor de Duitsers, op allerlei internationale markten beduidend sterker. Tot 1931 waren de Duitsers in die concurrentie in het voordeel door hun modernere industrie en hun reëlere wisselkoers. Nu kwam de Britse concurrentie krachtig terug.³ In december 1931 klaagden de Duitse mijnen er zelfs over dat ze grote moeite hadden met de concurrentie van de Britse mijnen op de eigen markt.⁴ Ondanks de scherpe Duitse deflatie-politiek verloor de industrie aan concurrentiekracht. De toepassing van het *Zusatzausfuhrverfahren* kon die daling slechts wat afremmen maar het tij niet keren.

Vanaf 1933 begon in Duitsland een door de overheid krachtig gestimuleerde economische opleving die al snel spectaculaire vormen aanging nemen. Op het dieptepunt van de depressie, in februari 1932, waren er ruim 6 miljoen werklozen of bijna 34% van de beroepsbevolking. In 1936 waren dat er nog slechts 1,6 miljoen, of 8% van de beroepsbevolking.⁵ In dezelfde periode steeg het reëel nationaal inkomen met 45%, terwijl dat tussen 1929 en '32 met een kwart gedaald was.⁶ Voor een belangrijk deel was deze opleving een gevolg van allerlei werkverruimende projecten en van de bewapening die het regime op poten zette. Zolang er nog een groot deel van het productieapparaat onbenut was en er een groot aantal werklozen was, achtte Schacht het inflatiegevaar gering. Pas in de tweede helft van 1936 begon hij in inflatie een bedreiging te zien. Een veel groter onmiddellijk gevaar voor de Duitse opleving was de krappe deviezenpositie. Door de economische opleving, met de erbij horende grotere behoefte aan grondstoffen en de grotere vraag naar consumptiegoederen, dreigde het wankel evenwicht op de Duitse betalingsbalans volledig verloren te gaan.⁷ Doordat de exportprijzen na 1934 bleven dalen terwijl de importprijzen begonnen te stijgen, werd dit gevaar nog groter.⁸ Om de importen op peil te houden, moesten de exporten er reëel op vooruit. Gegeven het feit dat Duitsland nauwelijks internationale betaalmiddelen bezat, was een tekort op de lopende rekening niet te aanvaarden. In 1933 vertoonde de lopende rekening nog een klein overschot, maar in 1934 was er alleen op de handelsbalans al een tekort van 284 miljoen RM. Het tekort op de lopende rekening als geheel bedroeg ruim een half miljard, hetgeen de Reichsbank 400 miljoen aan schaarse internationale betaalmiddelen kostte.⁹ Door achterstanden op Sonderkonto- en clearingrekeningen te creëren wist Duitsland in dat jaar voor bijna 200 miljoen krediet op te nemen.¹⁰ In 1934, het eerste jaar waarin de ruilvoet zich ongunstig ontwikkelde, daalden de exporten reëel met zo'n 7% en steeg de invoer reëel met 9% (tabel 4.1). Tot meer kredietver-

Tabel 4.1: *De internationale handel van Duitsland in miljoenen RM en de handel met enige gebieden in procenten van het totaal. Prijzen: 1929 = 100*

Jaar	Totaal in miljoenen Reichsmark		Totaal in prijzen van 1929		Oost-Europa* in %		Continentaal West-Europa** in %		Goudblok*** in %	
	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer
1929	13.447	13.483	13.447	13.483	6	6	29	43	16	26
1930	10.393	12.036	11.971	12.685	8	6	29	47	16	30
1931	6.727	9.599	9.730	11.378	7	6	30	46	17	29
1932	4.667	5.739	8.700	7.650	7	5	28	48	15	32
1933	4.204	4.871	8.742	6.975	7	5	29	50	15	34
1934	4.451	4.167	9.521	6.480	8	7	31	51	16	31
1935	4.159	4.270	8.464	7.085	11	9	32	47	14	26
1936	4.218	4.768	8.324	7.828	13	11	32	42	12	23

* Bulgarije, Estland, Griekenland, Hongarije, Letland, Litouwen, Roemenië, Turkije, Joegoslavië

** BLEU, Finland, Frankrijk, Italië, Nederland, Noorwegen, Spanje, Zweden, Denemarken, Portugal, Zwitserland

*** BLEU, Frankrijk, Nederland, Zwitserland

Bronnen: *Monatliche Nachweise über den auswärtigen Handel Deutschlands*; Frank C. Child: *The Theory and practice of Exchange Control in Germany. A Study of Monopolistic Exploitation in International Markets*. Den Haag, 1958; Dr. Walther G. Hoffmann u.A.: *Das Wachsen der deutschen Wirtschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Berlijn/Heidelberg/New York, 1965; Eigen berekeningen.

lening waren de handelspartners niet bereid en de goud- en deviezenvoorraden van de Reichsbank konden geen soelaas meer bieden. Duitsland moest zijn invoer aan zijn uitvoer aanpassen. Als dat de handelspartners niet snel genoeg ging, dwongen deze het tot clearing waardoor aanpassing technische noodzaak werd. In 1935 vertoonde de handelsbalans weer een klein overschot en was het tekort op de lopende rekening tot een minimum beperkt. Het jaar erna was er zelfs sprake van een vrij fors overschot op de handelsbalans.¹¹ Om te bereiken dat de deviezenopbrengst van de goederenhandel in 1935 met 2,5 en in 1936 met 12% steeg, moest de export er reëel met resp. 9 en 10% op vooruit (tabel 4.1). Slechts door deze forse toeneming van de reële export, een toeneming die in belangrijke mate bepaald werd door exportsubsidies van de Duitse overheid, kon bereikt worden dat de invoerdaling beperkt bleef tot 11% reëel in 1935 en 2% in 1936. Terwijl er zo een instabiel evenwicht op de lopende rekening ontstond en de ruilvoet verslechterde, werd de in belangrijke mate van geïmporteerde grondstoffen afhankelijke industrie steeds krachtiger gestimuleerd. Wel werd getracht invoer te vervangen door eigen produktie, maar op het Reichswirtschaftsministerium realiseerde men zich terdege dat een echte autarkie onmogelijk zou zijn. Voor vele grondstoffen en voor een aantal onontbeerlijke voedingsmiddelen bleef Duitsland van invoer afhankelijk. Een nadeel van de pogingen die invoer te vervangen door veel duurdere eigen produktie was dan ook dat de kostprijzen in Duitsland er door stegen, hetgeen weer extra subsidies vereiste om de nog immer noodzakelijke export in stand te houden. In verband met de door clearing gebilateraliseerde handelsrelaties werd het zaak de export op die landen te concentreren waaruit de noodzakelijke grondstoffen en voedingsmiddelen konden worden betrokken. Het bevorderen en sturen van de export gebeurde via het Zusatzausfuhrverfahren en door clearingachterstanden te creëren.

Voor een aantal Oosteuropese landen die net als Duitsland deviezencontrole kenden, was de handel met landen met een vrij betalingsverkeer moeilijk. Ze waren dan gedwongen hun invoer in deviezen te betalen. Deze landen waren in monetaire problemen geraakt doordat hun exportprodukten, landbouwgoederen, vanaf het begin van de depressie steeds minder hadden opgeleverd. Duitsland was bereid er een goede prijs voor te betalen in de clearing. Aangezien via die clearing bijna alles te koop was, leek deze handel voor die landen erg aantrekkelijk. Een achterstand in de clearing ten gunste van Duitsland, die door de Duitsers bewust in stand gehouden werd, dwong deze landen in Duitsland te kopen, wilden ze hun exporten snel betaald krijgen. Voor Duitsland was de handel met die landen interessant omdat het leveranciers waren van essentiële grondstoffen en voedingsprodukten. Zo werden deze landen, die een gering handelsvolume hadden, in

steeds sterkere mate afhankelijk van Duitsland. Ze werden een deel van het Duitse Wirtschaftsraum.¹² De wijze waarop Duitsland de veel grotere omvang van zijn economie gebruikte om een aantal kleinere landen aan zich te binden was uit politiek oogpunt van groot belang. Er werd grote militair-strategische waarde aan gehecht. Toch bleef het economisch belang voor Duitsland beperkt. Een groeiend deel van de Duitse export ging naar die landen, maar in 1936 was het toch niet meer dan 11%. Ook het belang van de invoer uit die gebieden steeg fors, maar was in 1936 met zo'n 13% zeker niet overheersend (tabel 4.1).

Van veel groter maar van tanend belang was de handel met het goudblok en met de andere Europese landen met een vrij deviezenverkeer (tabel 4.1). In de periode van het Sonderkonto steeg de export naar de landen van continentaal West-Europa in procenten van de totale Duitse handel met 5 tot 51%, maar nadat de Sonderkonten opgeheven waren trad een kentering in. In 1936 was het aandeel van de Duitse handel dat naar die landen ging nog maar 42%. Voor het grootste deel werd die daling veroorzaakt door de export naar het goudblok, waarbinnen Nederland door de bijzondere regeling met betrekking tot het Zusatzausfuhrverfahren een groot deel van de daling voor zijn rekening nam. Maar ook de export naar andere landen van het goudblok daalde ten gevolge van de voortdurende malaise in die landen en de daarmee samenhangende, toenemende protectie.¹³ Het aandeel van de export naar de Europese landen die geen deel uitmaakten van het goudblok bleef op peil of nam zelfs iets toe. Ook de invoer uit die landen bleef intact of steeg iets. Van een algemene afwending van de Duitse handel van de Europese landen met een vrij deviezenverkeer (inclusief Groot-Brittannië) was geen sprake. In 1933 kwam 35, in 1936 38% van de Duitse invoer uit die landen. Voor de export waren die percentages resp. 58 en 51%.¹⁴ In verband met deze laatste cijfers moet gesproken worden van een ietwat tanend, maar nog immer overwegend belang.

4.2.2 *De Britse handel, 1929-1936*

In Groot-Brittannië kwam de groei van in- en uitvoer in 1929 tot staan en zette in 1930 een forse daling in. Vooral de daling van de export met 18% reëel was flink (tabel 4.2). Ten gevolge van de mondiale prijsdaling kon de verouderde Britse industrie, die al sinds 1925 met een overgewaardeerde munt geconfronteerd werd, de concurrentie niet meer aan. Bovendien was de Britse export in belangrijke mate gericht op grondstoffen- en voedselproducerende landen die al in een vroeg stadium in de problemen kwamen. De Britse export naar Europa steeg in 1930 zelfs nog iets. Vooral de export naar Zuid-Amerika en de koloniën in Azië was in deze jaren moeilijk. Die export moet dan

ook als de bron van de Britse malaise gezien worden. Terwijl de daling van het netto nationaal inkomen of de importen in de periode 1929-'31 reëel tot enige procenten beperkt bleef, daalde de export met 42%. Doordat Groot-Brittannië voor vele Europese landen een belangrijke exportmarkt was, werd dit land de schakel tussen de depressie in de voedsel- en grondstoffenproducerende landen overzee en in Europa. Een bron van depressie werd Groot-Brittannië voor de goudlanden bij de daling van het pond, toen bleek dat die munt meer dan het goud de internationale prijzen bepaalde.

Na de val van het pond kwam de exportdaling tot staan. Uit tabel 4.2 blijkt dat al in 1932 de export naar zowel de dominions als naar de Noordealopese landen begon toe te nemen. Hieruit valt de onverwachte conclusie te trekken dat juist die gebieden die zelf ook deprecieerden meer van Groot-Brittannië gingen afnemen. Opvallend is dat terwijl voor deze gebieden in 1932 nog gold dat zowel het aandeel in de in- als uitvoer steeg, in 1933 de invoer uit de dominions en de uitvoer naar Noordealopese landen toenam. In 1932 kende Groot-Brittannië al wel tarieven, die er ongetwijfeld toe hebben bijgedragen dat de import zo scherp terugviel, maar de imperiale voorkeurspolitiek, hoewel in milde vorm al in maart 1932 ingevoerd, kreeg pas volledig haar beslag na de Conferentie van Ottawa in augustus 1932. In die periode kwamen ook de handelsverdragen tussen Groot-Brittannië en de Scandinavische landen tot stand, waarbij Londen deze landen dwong purchase agreements te aanvaarden en hun daarvoor nauwelijks compensatie gaf. De effecten van deze ontwikkelingen zijn in de tabel goed te volgen. Voor alle sterling-gebieden gold dat de handel met Groot-Brittannië er zich veel gunstiger ontwikkelde dan in de goudlanden, maar wat betreft de invoer van Groot-Brittannië was deze ontwikkeling sterker voor de dominions dan voor de Noordealopese landen. De sterling-standaard was voldoende om te voorkomen dat een land zijn aandeel in de Britse invoer zag dalen, ja zelfs voldoende voor een milde stijging van dat aandeel. Maar slechts de gebieden die konden profiteren van de Britse preferentie-politiek konden hun marktaandeel aanzienlijk vergroten. Bij de export lag de ontwikkeling precies andersom. De Noordealopese landen werden door de Britten geprest tot het geven van een ternauwernood gecamoufleerde preferentie-politiek, hetgeen de Britse uitvoer geen windeieren legde. De dominions hadden slechts weinig teruggegeven voor de preferentiële behandeling die de Britten hun gaven. De export naar deze gebieden, die in 1932 toenam ten gevolge van de gezamenlijke depreciatie, steeg in 1933 dan ook niet verder ten gevolge van de Ottawa-accorden.

Naar continentale goudlanden maar ook naar de Verenigde Staten (toen nog een goudland) bleef de export in 1932 dalen. In sterling gerekend bedroeg die daling in 1932 14%.¹⁵ De voortgaande depressie

Tabel 4.2: *De internationale handel van het Verenigd Koninkrijk in miljoenen ponden en de handel met enige gebieden in procenten van het totaal. Prijzen: 1929 = 100*

Jaar	Totaal in miljoenen ponden		Totaal in prijzen van 1929		Dominions* in %		Noord-Europa** in %		Goudblok*** in %	
	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer
1929	1.221	839	1.221	839	18	23	10	5	13	13
1930	1.044	658	1.191	690	18	21	10	6	13	14
1931	861	416	1.217	488	18	18	10	6	14	15
1932	702	417	1.061	524	23	20	11	7	9	14
1933	675	447	1.057	561	25	20	11	8	8	14
1934	731	481	1.092	597	25	22	11	9	8	13
1935	756	501	1.104	614	25	22	11	9	9	12
1936	848	597	1.185	716	28	22	11	9	9	12

* Canada, Australië, Nieuw Zeeland, India

** De Scandinavische en Baltische landen en Finland

*** BLEU, Frankrijk, Nederland, Zwitserland

Bronnen: B.R. Mitchell and P. Deane: *Abstract of British Historical Statistics*, Cambridge, 1971; Eigen berekeningen.

in die landen was hier de oorzaak van, want het aandeel van de invoer uit Groot-Brittannië in de invoer in de goudlanden daalde over het algemeen niet.¹⁶ De goudlanden verloren hun aandeel in de Britse invoer aan de landen van het sterling-blok, vooral aan de dominions die preferentie genoten. De situatie was nog ernstiger dan de cijfers suggereren. Behalve met de daling van de Britse invoer in sterling gerekend, hadden deze landen te maken met een depreciatie van het pond, wat in de jaren 1931-'33 een verdere daling inhield van de export in de eigen valuta met 35%. De Nooroeuropese landen hadden net als de goudlanden last van Britse protectie, maar zij wisten hun marktaandeel op peil te houden door hun munt met het pond te laten zweven. Voor de goudlanden moet daarom geconcludeerd worden dat hun te hoog binnenlands prijspeil, ofwel hun verkeerde monetaire politiek, meer dan de Britse protectie leidde tot de scherpe daling van hun export naar Groot-Brittannië.¹⁷

Voor Groot-Brittannië was het van groot belang dat de reële exportdaling tot stilstand kwam en de daling van de exportprijzen verder beperkt bleef. Zo kon een herstel van een gezonde binnenlandse prijsstructuur zijn beslag krijgen. Ook belangrijk was dat de invoer bleef dalen zodat de lopende rekening zijn evenwicht kon hervinden. Deze verbeteringen zouden er in 1933 toe leiden dat voor het eerst sinds 1930, het nationaal inkomen niet verder daalde en de werkloosheid terugliep.¹⁸ De binnenlandse opleving was vooral manifest in de dienstensector, de handel, de bouw en enige andere moderne, op de binnenlandse consumptie gerichte bedrijfstakken. De goedkoop-geldpolitiek van de regering en de versterkte Britse concurrentiepositie ten gevolge van de depreciatie waren hier de oorzaak van. Toch was de werkloosheid zelfs in 1936 nog 14%.¹⁹ De verouderde Britse stapelindustrie bleef verouderd ook na de val van het pond. In de katoenindustrie bleef het aantal werknemers dalen en de steenkolenproductie zou pas in 1937 het verre van riant peil van 1929 bereiken.²⁰ De nieuwe werkgelegenheid in moderne bedrijfstakken was voorlopig onvoldoende om de uitstoot van werknemers in de verouderde stapelindustrieën op te vangen.

De groei van de economie uitte zich in toenemende invoer, maar door protectie en de betere Britse concurrentiepositie bleef deze ver achter bij de invoer van 1929. Vóór de depressie bedroeg de invoer een kleine 30% van het nationaal inkomen. Al in 1930 was dit percentage gaan zakken en in 1933 was het nog maar 18%. Rond dat niveau bleef het steken.²¹ In de periode 1933 tot 1936 steeg de invoer reëel met 12% en dat was evenveel als de reële toeneming van het nationaal inkomen.²² Het aandeel van de continentale goudlanden in de invoer stabiliseerde zich nu. Verdere Britse protectie bleef goeddeels uit en de Treasury zorgde vanaf 1934 voor een redelijk stabiel pond, juist om

de goudlanden nog enige kans op de internationale markten te laten (tabel 4.2). Net als in de eerste jaren na de depreciatie en de invoering van protectie konden de Noordeuropese landen nauwelijks profiteren van de schijnbaar gunstige houding die Londen tegenover hen aannam. Hun op Groot-Brittannië georiënteerde handelspolitiek was slechts voor de Britten gunstig. Ook de dominions moesten zich verder tevreden stellen met het marktaandeel dat ze in 1933 hadden weten te bereiken, maar dit lag een stuk hoger dan hun marktaandeel in 1929. Tot 1936 zat een verdere groei van dit aandeel er niet in. De in dat jaar verwezenlijkte groei hing samen met de voor de produkten van de dominions gunstige prijsontwikkeling.

Na een devaluatie, zo stelt de economische theorie, valt een toeneming van de export te verwachten, wat de economische groei kan aanzwengelen. Het dieptepunt van de Britse export viel in 1931. Nadien trad een zekere groei in, maar bedroeg de export in 1929 nog 20% van het nationaal inkomen, in 1932 was dit slechts 12% en daarna bleef dit cijfer op dat lage niveau steken.²³ Van een "export-led-growth" was geen sprake. Nominaal steeg de export met 20% in de periode 1933-1936, hetgeen nauwelijks meer was dan de toeneming van het nationaal inkomen (18%). Reëel waren de percentages resp. 15 en 12%.²⁴ Opvallend is dat de prijsstijging voor de export niet meer bedroeg dan 5%. De economische groei kan daarom ook niet worden toegeschreven aan winstherstel voor het exporterende deel van het bedrijfsleven.²⁵ Ook de kosten van levensonderhoud stegen in deze periode met zo'n 5% en de kostenontwikkeling voor het bedrijfsleven zal daar wel niet ver bij achter gebleven zijn.²⁶ Vanaf 1931 had het Britse bedrijfsleven niet meer te maken met de scherpe daling van het internationale prijspeil die de exporterende bedrijven in landen als Nederland of Duitsland zulke grote problemen opleverde. Evenmin kon het profiteren van stijgende exportprijzen bij stabiele binnenlandse kostprijzen. Het internationale prijspeil werd bepaald door de koers van het pond, zodat deze theorie voor Groot-Brittannië niet opging. Het gevolg was dat de verbetering van de Britse concurrentiepositie beperkt bleef. De Britse prijsverhoudingen gingen er niet of nauwelijks op vooruit, maar die van de concurrentie uit goudlanden ging er verder op achteruit. De toeneming van de Britse export bleef hierdoor beperkt en werd bovendien, indien deze op één of andere markt toch grote vormen aannam, al snel door protectionistische maatregelen afgekapt. De motor achter de economische groei was de export zeker niet, die moet in de binnenlandse economie gezocht worden. Van groot belang daarbij was de goedkoop-geld-politiek die door de depreciatie van het pond mogelijk geworden was. De export naar de goudlanden stagneerde door de voortgaande depressie en toenemende pro-

tectie in die landen. Het aandeel van die landen in de totale Britse uitvoer daalde verder (tabel 4.2). De export naar de Noordepese landen was tot 1934 van een groeiend belang ten gevolge van de die landen opgedrongen economische politiek. Daarna stabiliseerde deze zich. De uitvoer naar de dominions nam iets in belang toe, maar gegeven de hoge verwachtingen die sommigen van de imperiale preferentie-politiek koesterden, vielen de resultaten niet mee.²⁷

De Britse handelsbalans was na de Eerste Wereldoorlog een groot tekort gaan vertonen, veel groter dan vóór die oorlog gebruikelijk was. Na de depreciatie van het pond in september 1931 leek er een kentering in te treden, maar al in 1934 begon dit tekort weer toe te nemen. In 1936, toen alle landen gedeprimeerd of gedevalueerd hadden, kwam de handelsbalans opnieuw op een niveau als in de tweede helft van de jaren '20 gebruikelijk was (tabel 4.2). Weliswaar begon zich een modernisering van de Britse economie af te tekenen, maar die betrof bedrijfstakken als de bouw en dienstverlenende sectoren en moderne industriële sectoren gericht op binnenlandse consumptie. De structurele problemen van de oude exportgerichte stapelindustrie konden door een monetaire aanpassing niet worden opgelost. Wel kon een soepeler kredietverlening, mogelijk door een evenwichtiger wisselkoers, de ruimte creëren die nieuwe bedrijfstakken een kans gaf. Voorlopig konden die nieuwe bedrijfstakken echter nog niet de elders gecreëerde werkloosheid opvangen, net zo min als ze in staat waren de export op een niveau te herstellen dat evenwicht op de betalingsbalans zou brengen.

4.2.3 *De Belgische handel (BLEU), 1929-1936*

De Belgische economie had in de jaren tussen de twee wereldoorlogen met de Britse gemeen dat een groot deel van de industrie in meer of mindere mate verouderd was. De oudste twee industriële naties hadden moeite zich te verjongen. Een goed deel van de industriële productie vond in beide landen plaats in sectoren die ook in de 19e eeuw al een dominante plaats innamen als de staal-, steenkool- en textielindustrie. Toch ging het de Belgische economie in de tweede helft van de jaren '20 veel beter dan de Britse. België compenseerde zijn lage arbeidsproductiviteit door lage lonen en een te laag gestabiliseerde munt, terwijl in Groot-Brittannië de lonen hoger waren dan waar ook in Europa en sterling overgewaardeerd werd. Bij het begin van de depressie bleek de Belgische economie nog een voordeel te hebben boven de Britse: de Belgische export was voornamelijk gericht op Europa en kreeg daardoor veel minder te maken met de depressie in de landbouwstaten. Toch ging ook in België (tabel 4.3) de export er in 1930 al reël met 14% op achteruit. De daling van het nationaal inkomen

Tabel 4.3: *De internationale handel van de Belgisch-Luxemburgse Economische Unie in miljoenen frank en de handel met enige gebieden in procenten van het totaal. Prijzen: 1929 = 100*

Jaar	Totaal in miljoenen Belgische frank		Totaal in prijzen van 1929		Frankrijk in %		Groot-Brittannië in %		Europa in %	
	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer
1929	35.604	31.760	35.604	31.760	19	13	11	18	68	71
1930	31.084	25.988	34.347	27.442	18	16	9	19	71	74
1931	23.941	22.954	34.671	28.152	17	18	8	21	72	78
1932	16.336	15.019	28.231	22.546	16	20	9	16	72	76
1933	15.212	14.233	28.298	22.802	17	21	9	13	70	75
1934	14.017	13.600	28.780	23.709	17	18	8	14	65	75
1935	17.321	16.041	29.786	26.456	16	18	8	15	62	73
1936	21.503	19.807	31.932	29.616	13	18	9	15	59	72

Bronnen: Institut National de Statistique: *Commerce, Tourisme, Transport et Communication, 1900-1961*, Brussel, s.a.; Charles P. Kindleberger: *The Terms of Trade. A European Case Study*, Cambridge (USA), 1956, p. 23-25.

bleef reëel beperkt tot 2,7%, hetgeen erop duidt dat het op de binnenlandse markt gerichte deel van de economie nog groeide net als in Nederland.²⁸ De forse exportdaling was een gevolg van de voortgaande prijsstijging in België in 1930, terwijl elders de prijzen al begonnen te dalen (tabel 2.1). Zo werd de lage stabilisatiekoers van de frank, waar de Belgische economie sinds 1926 van profiteerde, teniet gedaan. De binnenlandse groei zal mede veroorzaakt zijn door de forse stimulans die de overheid gaf. In verband met het eeuwfeest van de Belgische opstand en de festiviteiten waarmee dat gepaard ging, verhoogde het rijk zijn uitgaven met 1.579 miljoen frank, ruim 2% van het nationaal inkomen.²⁹ De werkloosheid bleef hierdoor beperkt tot nog geen 2%.³⁰

In 1931 steeg de export reëel met zo'n 2,5%, maar daartoe moesten de exportprijzen met 14% omlaag.³¹ Ook het binnenlands prijspeil begon nu te zakken, maar dat bleef beperkt tot zo'n 7% (tabel 2.1.). De exportstijging kon dan ook niet voorkomen dat nu ook België diep bij de depressie betrokken raakte. In 1931 daalde het nationaal inkomen reëel met 6% en verdrievoudigde de werkloosheid tot 12%. De zeer forse overheidsbesparingen, die 3% van het nationaal inkomen bedroegen, zullen hier naast de ongunstige prijsontwikkeling versterkt door de val van het pond, debet aan geweest zijn.³² Doordat de Belgische exportindustrie zich in belangrijke mate bezighield met het veredelen van geïmporteerde grondstoffen, was de import niet slechts van de ontwikkeling van het nationaal inkomen, maar in minstens zo sterke mate van de export afhankelijk. De reële daling van de invoer in 1930 en de kleine reële stijging in 1931 zijn hierdoor te verklaren.

Behalve dat het internationaal opererend bedrijfsleven te maken kreeg met een reële daling van de exporten, die tussen 1929 en '31 ongeveer 11% bedroeg, werd het hard getroffen door een daling van de exportprijzen, in deze periode met 18%. De kosten van levensonderhoud en daarmee het binnenlands prijspeil bleven ongeveer op het oude niveau. In deze twee jaar daalde de index voor de kosten van levensonderhoud in Brussel met niet meer dan 6%. Doordat kosten en opbrengsten uiteen liepen en door een reële exportdaling en forse overheidsbezuinigingen werd België in de depressie gesleept (tabel 2.1 en 4.3). De val van het pond kwam daar overheen en versterkte de ontwikkeling in belangrijke mate. Voor vele Belgische bedrijven betekende die ontwikkeling dat ze hun exportmarkten moesten opgeven. De Belgische export daalde in 1932 reëel met 20%, maar steeg in 1933 weer iets. Net als voor Duitsland gold ook voor België dat de export naar Groot-Brittannië scherp daalde, reëel met niet minder dan 38%.³³ Bovendien kwamen bedrijven niet alleen in de problemen door de gedaalde reële afzet, maar ook en vooral door de versnelde prijsval op hun afzetmarkten. Deze bedroeg in 1932 ruim 18% en

werd niet door een kostprijzdaling van voldoende omvang opgevangen.³⁴ Naar het goudland Frankrijk bleef de Belgische export relatief op peil. Concurreren op een markt met een toenemend protectionisme was voor het Belgisch bedrijfsleven minder problematisch dan de concurrentie moeten aangaan op een markt waar door de depreciatie van de munt het binnenlands prijspeil scherp gedaald was. Protectie door middel van contingentering kan beschermend werken voor een land dat zijn concurrentiepositie verloren ziet gaan. Door de landencontingenten, die bepaald werden aan de hand van de invoerverhoudingen in het verleden, werkte de sterke concurrentiepositie van België van vóór de Britse depreciatie op de Franse markt nog door nadat die positie al lang verdwenen was.

In 1932, het jaar na de val van het pond, daalde het nationaal inkomen reëel met 7% en steeg de werkloosheid tot 21%.³⁵ Na dat jaar namen deze cijfers een wat gunstiger wending. De zwakste bedrijven waren inmiddels van de markt geconcurrerd. De overgebleven bedrijven waren bereid desnoods tegen zware verliezen hun aandelen op de exportmarkten te verdedigen.³⁶ Zo kon ondanks een voortgaande daling van de exportprijzen ten gevolge van een verder wegzakken van het pond, onder invloed van de opleving in sommige omringende landen de export weer wat stijgen. De activiteit in de haven en in de industrie trok aan, maar de positie van de landbouw bleef uitzichtloos.³⁷ De toegenomen activiteit in de Antwerpse haven en een toenemende industriële produktie resulteerden nog niet in een betere werkgelegenheid.

De Belgische invoer daalde in 1932 met 19% reëel. Ook in België moet die invoerdaling in de eerste plaats gezien worden als een natuurlijk gevolg van de rampzalige economische ontwikkeling na de val van het pond, maar eveneens als een gevolg van de dalende uitvoer. In 1933 trok de uitvoer aan en ondanks de voortdurende binnenlandse malaise, bleef de invoer op peil. De protectie die na de stakingen in de Borinage op gang kwam, zal ook haar tol geëist hebben, maar meetbaar is die nauwelijks. Veel belangrijker was de toenemende industriële produktie vanaf 1933 die een gevolg was van de groei van de export. Een toenemende industriële produktie moest in een land dat goeddeels geïmporteerde grondstoffen verwerkt, protectie of niet, leiden tot een toenemende invoer. Opvallend is dat de verscherpte buitenlandse concurrentiepositie niet leidde tot een verslechtering van de handelsbalans. Bij een land als België, dat normaliter veel meer invoert dan het uitvoert en waarvan de invoer goeddeels bestaat uit grondstoffen, heeft een verslechterende concurrentiepositie tot gevolg dat niet alleen de export scherp daalt, maar dat ook de invoer er scherp op achteruit gaat. De daling van de invoer deed in procenten nauwelijks onder voor de daling van de uitvoer. Dit leidde in nomina-

le termen tot een verbetering van de handelsbalans. De economische opleving in 1933, ook al bleef deze tot de industrie beperkt, leidde prompt tot een omgekeerd proces en tot een verslechtering van de handelsbalans (tabel 4.3). De export steeg vanaf 1933 reëel iets, maar de prijsdaling die de winsten van de exporteurs uitholde bleef een probleem vormen. De devaluatie in 1935, die in een reële toeneming van de export met 6% resulteerde, was dan ook hard nodig. De Belgische regering beloofde de handelspartners dat zij de exportprijzen in vreemde valuta op peil zou houden, maar kon deze belofte niet waarmaken. Er ontstonden klachten over prijsontersbieding die zeker niet van grond ontbloot waren. De exportprijzen stegen in franken met 5,7% in 1935, hetgeen bij een devaluatie met 28% een daling van de exportprijzen in vreemde valuta met zo'n 22% betekende. Natuurlijk klopt deze becijfering niet geheel. Ook in 1936 stegen de Belgische exportprijzen nog meer dan elders.³⁸ Vergeleken bij de Britse cijfers stegen de Belgische 14% meer in de jaren 1935 en '36, maar daar stond een devaluatie met 28% tegenover. Te berekenen valt dat de exportprijzen in vreemde valuta met zo'n 18% daalden. De Belgische exporteurs verdeelden de ruimte die door de devaluatie ontstond zodanig dat niet alleen hun prijzen in franken fors stegen, maar dat ze tevens door een prijsdaling in vreemde munt hun aandelen op de exportmarkten flink konden opvoeren.

Al vanaf 1933 steeg de industriële produktie heel langzaam maar van een binnenlandse opleving was geen sprake, hetgeen bleek uit de bankcrisis van 1934 en uit de in 1934 weer toenemende werkloosheid.³⁹ In 1935 steeg het nationaal inkomen met 4% en daalde de werkloosheid iets.⁴⁰ De groei die reëel in deze cijfers tot uitdrukking komt, kwam tot stand in de export die met 13% toenam. In 1936 steeg het nationaal inkomen met 6% en daalde de werkloosheid verder.⁴¹ Nadat in 1935 de exportgerichte industrie, die na de devaluatie weer lucht kreeg, als motor voor de economie gefunctioneerd had, sloeg in 1936 ook binnenslands de opleving aan.⁴² 1935 werd gekenmerkt door een forse stijging van de invoer ten gevolge van de noodzaak voor vele fabrikanten om hun grondstoffenvoorraden aan te vullen. In 1936 bleef de export snel stijgen en moest dus ook de invoer verder toenemen. België had om zijn industrie weer op gang te krijgen enorme grondstoffenimporten nodig, die het moest betrekken uit niet-Europese landen. Het aandeel van Europa in de Belgische invoer, in 1932 nog 72%, daalde tot 59% in 1936 (tabel 4.3). Frankrijk en Duitsland zagen beide vanaf de devaluatie hun aandeel op de Belgische markt dalen. Groot-Brittannië wist zijn aandeel op de Belgische markt wel op peil te houden, hetgeen samenhang met het feit dat het monetaire evenwicht tussen de beide landen hersteld was. De Britse concurrentiekracht was vergeleken met de Duitse en Franse groot en

men kreeg met het aantrekken van de Belgische markt en het opheffen van enige industriële contingenteringen, de kans dit op die markt te laten voelen.

De groeiende Belgische export werd niet wezenlijk anders over de handelspartners verspreid dan vóór de depreciatie. Zelfs de export naar Duitsland bleef op peil. Net als voor de Nederlandse export naar Duitsland moet ook voor de Belgische de piek in 1934 aan het Sonderkonto worden toegeschreven. De piek zakte weer in, maar anders dan voor de Nederlandse export naar Duitsland was dit niet het begin van een schier eindeloos dalende tendens.⁴³

4.3 De handel van Nederland met zijn belangrijkste handelspartners, 1929-1936

Alle in onze opzet relevante factoren die de handel van Nederland met de omringende landen beïnvloed hebben, zijn in de voorafgaande hoofdstukken en paragrafen behandeld. Nu kan bekeken worden hoe dat voor de handel met de diverse handelspartners uitpakte. Nadat de handel van Nederland met zijn belangrijkste drie handelspartners geanalyseerd is, moeten alle elementen aanwezig zijn om de totale Nederlandse handel en de handelsbalans te kunnen verklaren.

4.3.1 De Nederlands-Duitse handel, 1929-1936

Duitsland was een bron van depressie voor andere landen en de nauw met de Duitse verweven Nederlandse economie voelde dat aan den lijve. De export naar Duitsland bereikte zijn hoogste niveau in het tweede kwartaal van 1929, vlak na de grote speculatie tegen de mark. Na dit hoogtepunt trad een aarzelende daling in. In 1930 versnelde die daling tot 12% reëel, terwijl de Nederlandse export als geheel slechts met 8% daalde. Ondanks dat steeg het Nederlandse aandeel in de Duitse invoer enigszins.⁴⁴ Hiervoor is een aantal oorzaken aan te wijzen. De Nederlandse export naar Duitsland werd regelmatig bedreigd door Duitse protectionistische maatregelen, maar werd er nauwelijks door getroffen terwijl de export van andere handelspartners dat wel werd. Bovendien waren de Nederlandse landbouwproducten zeker prijsgevoelig, maar de prijsdaling in de veredelingslandbouw was toch minder spectaculair dan voor grondstoffen of ruwe akkerbouwproducten. De daling van de Nederlandse uitvoer naar Duitsland was voor industriële producten minder ernstig dan voor landbouwproducten. De uitvoer van de laatste categorie bedroeg in 1929 nog 67% van de totale Nederlandse uitvoer naar Duitsland, maar viel terug tot 64% in 1930 en 63% in 1931.⁴⁵ De luxe Nederlandse landbouwproducten werden ten gevolge van de ernstige crisis in Duitsland en de daling

van de inkomens in dat land minder verkocht. De invoer uit Duitsland daalde reëel vanaf 1930, maar had in de eerste jaren van de depressie een toenemend aandeel in de totale Nederlandse invoer. De daling van de invoer kan dan ook aan niets anders dan aan de daling van de vraag in Nederland worden toegeschreven. Het aandeel van Nederland in de Duitse export bleef stabiel en wel op zo'n 10%.⁴⁶

In 1932, het jaar dat volgde op de depreciatie van het pond, daalde de Nederlandse export naar Duitsland met 31% nominaal, hetgeen evenveel was als de daling van de Duitse invoer in het algemeen (tabel 4.1). Tegelijkertijd nam het Duitse aandeel in de Nederlandse export toe.⁴⁷ Vooral de Nederlandse export naar Groot-Brittannië moest in deze periode een veer laten. De protesten in Nederland tegen Duitse protectionistische maatregelen waren daarom, zeker vergeleken bij de gelaten wijze waarop de Britse protectie geaccepteerd werd, niet steeds terecht, maar wel begrijpelijk. In de eerste plaats was er het simpele feit dat er tegen de Britse politiek geen wapens bestonden, omdat Nederland in 1931 ruim 2, in 1932 nog altijd 1,35 maal meer exporteerde naar de Britse eilanden, dan dat het er uit importeerde, terwijl die verhouding bij Duitsland andersom lag. Ten tweede was de publieke opinie in Nederland er zich van bewust dat Duitsland voor Nederland de belangrijkste economische relatie was, terwijl het belang van Groot-Brittannië als handelspartner slechts weinigen voor de geest gestaan zal hebben. Ook sympathieën en antipathieën zullen een rol gespeeld hebben. De grootste buur wordt door een klein land al snel als bedreigend ervaren, vooral als die grote buur bij een eerder internationaal conflict een ander klein buurland zonder veel scrupules binnengeval-

Tabel 4.4: *De Nederlands-Duitse handel in miljoenen guldens. Prijzen: 1929 = 100*

Jaar	Totaal in lopende guldens		Totaal in prijzen van 1929		Mutaties in procenten van het totaal	
	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer
1929	852	456	852	456	+ 20,2	-1,9
1930	768	366	847	402	-0,6	-11,9
1931	619	255	842	342	-0,6	-14,9
1932	400	177	687	302	-19,5	-11,7
1933	377	156	716	292	+ 5,6	-3,3
1934	296	176	601	343	-16,1	+ 17,5
1935	239	129	499	264	-17,0	-23,0
1936	238	116	473	224	-5,2	-15,2

Bronnen: CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*; CBS: *Macro-economische ontwikkelingen 1921-1939 en 1968-1985 etc.*, 's-Gravenhage, 1987; Eigen berekeningen.

len is en er allerlei extremistische nationalistische groeperingen ontstaan. Daarentegen bestond er met Groot-Brittannië, met zijn koloniale macht, zijn zeevaart en zijn democratische tradities gecombineerd met een populaire monarchie, een gevoel van verwantschap. De Britten wisten bij hun protectionistische politiek ook een superieure houding aan te nemen, alsof de invoering van protectie niemand wat aanging en slechts bedoeld was om Groot-Brittannië en zijn Rijk te beschermen. De schade die het anderen berokkende speet Londen oprecht, zo was de houding, maar er viel niets aan te doen. Daarentegen wisten de Duitsers, die geen enkele specifiek tegen Nederland gerichte maatregel namen, feilloos de indruk te wekken dat hun politiek erop gericht was de Duitse boer te beschermen door diens Nederlandse collega aan te pakken. Ten slotte zal een belangrijke rol gespeeld hebben dat de Duitse invoer uit Nederland er vanaf het begin van de depressie beduidend meer op achteruit gegaan was dan de Britse, iets wat zeker niet specifiek was voor de invoer uit Nederland, maar inherent aan de diepte van de Duitse depressie. In 1931 was de Britse invoer uit Nederland van dierlijke produkten nog op 70% van de waarde in 1929 (dit ondanks het zeer slechte vierde kwartaal van '31). In Duitsland was die invoer nauwelijks nog de helft van die in 1929.⁴⁸

De Duitse maatregelen tegen een al te omvangrijke boterinvoer om de prijs voor de Duitse boer op een enigszins acceptabel niveau te houden, waren niet onredelijk. De invoerprijs voor Nederlandse boter was in 1931 al 26% gedaald ten opzichte van 1929 en dit prijspeil zou in 1932 nog eens met 30% dalen.⁴⁹ Het probleem was dan ook niet zozeer dat de Duitse overheid maatregelen nam, maar de discriminatie die voortspoot uit het verdrag met Finland én de radicaliteit waarmee de maatregelen genomen werden, of in ieder geval voor binnenlandse politieke consumptie werden opgediend. Voor de groentenimport gold ook dat er belangrijke verschillen waren tussen Groot-Brittannië en Duitsland. Nominaal steeg de groentenexport naar de Britse eilanden tussen 1929 en '31 met 5%, die naar Duitsland daalde met bijna 40%.⁵⁰ De prijzen op de Britse markt werden bedorven door deze extra-invoer in een periode waarin de vraag naar luxeprodukten verminderde. De Britse tuinbouwprotectie was dan ook niet onredelijk. Ook in haar uitvoering was zij dat niet. De overmatige invoer werd door een niet onaanzienlijk tarief afgesneden, maar prohibitief waren de tarieven niet.⁵¹ De Britse protectie had dumping van groenten op de Duitse markt tot gevolg. In het eerste driekwart jaar van 1932 steeg de invoer van Nederlandse groenten in Duitsland – de invoer van luxe op een dieptepunt in de depressie – met 8% in kilogrammen gemeten. De waarde daalde met een kwart.⁵² In zulke omstandigheden waren maatregelen van de Duitse overheid ook niet onredelijk, maar de Duitsers wilden er tegelijkertijd een binnenlands politiek slaatje uit slaan door

de boeren met een zeer strenge contingenteringpolitiek te paaien. Ze dorsten anderzijds niet, als de Britten, deze maatregelen superieur op te leggen aan hun handelspartners, maar gaven deze inspraak. Een conflict kon dan ook niet uitblijven.

In de daling van de Duitse invoer speelden tot 1932 de deviezenproblemen nauwelijks een rol. Noch die problemen noch de Duitse protectionistische maatregelen leidden ertoe dat het Nederlandse aandeel in de Duitse import daalde. Het Duitse aandeel in de Nederlandse uitvoer, in 1931 tot iets meer dan 19% teruggevallen, steeg weer tot bijna 21%. De scherpte van de exportdaling naar Groot-Brittannië was hiervan de enige oorzaak. Het gevolg was dat Duitsland in 1932 weer de belangrijkste afnemer van Nederlandse produkten was. Alle handelspolitieke conflicten hadden de sfeer verpest, maar dat had voor de Nederlandse export naar Duitsland weinig of niets uitgemaakt.

De Duitse invoer in Nederland daalde na de val van het pond iets sneller dan de Nederlandse invoer in het algemeen en was ook in deze jaren een spiegel van die uit Groot-Brittannië. De verzwakte Duitse concurrentiepositie leidde er niet toe dat dit land zijn marktaandeel in Nederland uitzonderlijk snel zag afkalven, maar om dat te voorkomen waren praktijken nodig die aanleiding gaven tot klachten over dumping. Vooral de Duitse invoer van steenkool veroorzaakte zulke klachten. Eind 1931 was Nederland vrijwel het enige land in Europa waar de steenkolenproductie steeg, een produktie die tegen steeds lagere prijzen moest worden afgezet. De exportprijs van Nederlandse steenkool daalde in '31 met 18%.⁵³ De toenemende protectie in de belangrijkste importlanden leidde tot een daling van de export met een kwart qua hoeveelheid en bijna 28% in waarde. Ook de invoer daalde in 1932 met een kleine twee miljoen ton, zo'n 15%, of naar waarde met 38%.⁵⁴ In 1931 kwam 51% van de steenkoleninvoer uit Duitsland, in 1932 was dat nog slechts 46%, de waarde van de invoer uit Duitsland daalde van 53 tot 49%.⁵⁵ Van een prijsonderbieding op de Nederlandse markt door de Duitse mijnen blijkt dan ook niets, maar de prijsdaling die ook de Duitse exporteur moest accepteren ging wel zo ver dat de exportprijzen ver beneden de Duitse binnenlandse prijzen uitkwamen en wellicht ook beneden de marginale kostprijzen. Of er terecht van dumping gesproken werd, is daarom voornamelijk een kwestie van definitie, maar niets wijst er op dat de Duitsers, als de Nederlandse mijnen beweerden, bereid waren elke prijs te onderbieden. Eerder lijkt het dat de Duitsers hun prijzen aanpasten aan de Nederlandse. Voor de Nederlandse mijnen was de buitenlandse concurrentie ernstig, vooral omdat de Nederlandse markt één van de weinige was die volledig onbeschermd bleef.

In hoeverre het *Zusatzausfuhrverfahren* de Duitse export in 1932 op peil gehouden heeft is onduidelijk. In het kader van die regeling wer-

den voor miljoenen guldens Auslandbonds in Amsterdam gekocht, maar dit betekende niet dat de daarmee gefinancierde exportsubsidies ook de export naar Nederland ten goede kwamen. Op de Nederlandse kapitaalmarkt was er in de loop der jaren voor grote bedragen Duitse schulden geplaatst. Er bestonden daardoor volop mogelijkheden om hier deze bonds op te kopen. Ongetwijfeld is de regeling ook voor de export naar Nederland toegepast, maar kennelijk slechts om de export tegen het in Nederland geldende prijspeil mogelijk te maken. Behalve voor steenkool kwamen er geen klachten bij de regering binnen over dumping beneden de in Nederland geldende prijs. Het Zusatzausfuhrverfahren werd ingevoerd in het tweede kwartaal van 1932, in datzelfde kwartaal daalde het Duitse aandeel in de Nederlandse invoer met een procentje (van 32-31%), een daling die daarna tot stilstand kwam.⁵⁶ De toepassing van deze regeling kan daarvan de oorzaak geweest zijn. In ieder geval maakt het feit dat de Duitsers in staat waren hun marktaandeel in Nederland op peil te houden duidelijk, dat de boycot-acties weinig invloed hadden op de feitelijke handel.

Vanaf 1933 ging het Hugenberg-verdrag, maar meer nog het Sonderkonto en de Duitse stimuleringspolitiek de handel bepalen. De Duitse invoer begon door de Nazi-politiek toe te nemen. Al in 1933 steeg de invoer in Duitsland met 0,5% reëel. In 1934 was deze stijging zelfs al 8,9%. De verscherpte concurrentie en het stokken van de prijsdaling belemmerde een exportherstel (tabel 4.1), waardoor de problemen met de deviezenruimte steeds acuter werden. Naarmate de hoeveelheid deviezen die Duitse importeurs in 1934 op grond van hun algemene deviezenvergunning mochten besteden kleiner werd, werd de invoer via de Sonderkonten belangrijker. Hierdoor steeg de invoer uit Nederland vanaf het derde kwartaal van 1933 en vooral in de eerste helft van 1934 beduidend meer dan de invoer in Duitsland in het algemeen.⁵⁷ Voor de Duitse importeur werd Nederland, waaruit hij zonder veel rompslomp in onbeperkte hoeveelheden via het Sonderkonto kon importeren, van groot belang.

De Duitse export naar Nederland was in 1933 vrij fors gestegen. Nu steeg de Nederlandse invoer in dat jaar over het algemeen iets, maar de toeneming van de invoer uit Duitsland was zoveel sterker dat de stellige indruk bestaat dat klachten over dumping nu een kern van waarheid begonnen te krijgen. Eind 1933 begon de invoer uit Duitsland al weer te dalen (tabel 4.4). Scherp werd die daling vanaf het eerste kwartaal van 1934, nadat overeengekomen was de toepassing van het Zusatzausfuhrverfahren voor de export naar Nederland te beperken.⁵⁸ Al in 1934 daalde de invoer uit Duitsland tweemaal sneller dan de totale Nederlandse invoer, namelijk met 16% reëel. In 1935 werd die achteruitgang nog versterkt en was de daling van de Duitse invoer met 17% op-

nieuw ruim tweemaal sterker dan de achteruitgang van de totale invoer. Duitsland verloor nadat er in 1933 wat was teruggewonnen, fors terrein op de Nederlandse markt in de jaren 1934, 1935 en zelfs nog in 1936, toen de totale Nederlandse invoer steeg. Zonder overheidssteun was de Duitse export niet in staat zich te handhaven tegen de concurrentie van andere industriële naties. Den Haag had de Duitsers de toezegging af weten te dwingen dat zij hun exportsteun in hun handel met Nederland nauwelijks zouden toepassen. In verband met de clearing die vanaf het vierde kwartaal van 1934 de handel tussen Nederland en Duitsland bepaalde, kon dit slechts uitdraaien op een sterke beperking van de Nederlandse export. Steeds krupper werd de ruimte in de clearing en steeds kleiner werden de aan de hand daarvan vastgestelde betalingscontingenten (tabel 3.3). Wilde men het noodzakelijke evenwicht in de bilaterale verhoudingen bereiken dan moest de invoer uit Duitsland omhoog. Daartoe had de Nederlandse regering het Zusatzausfuhrverfahren moeten vrijgeven, hetgeen politiek onaanvaardbaar was. Een andere mogelijkheid was de Nederlandse export naar Duitsland fors beperken. Voor die weg werd gekozen. In 1935 daalde hierdoor die export reël met bijna een kwart, in 1936 nog eens met 15% (tabel 4.4). De regeling met betrekking tot het Zusatzausfuhrverfahren heeft geen van beide partijen iets opgeleverd, integendeel, het heeft de handel tussen de beide landen ernstig geschaad. De enige reden die er voor bestond was de wens van de Nederlandse regering aan de roep van de publieke opinie te voldoen die een einde van de Duitse dumping eiste. Het "Primat der Politik" was zeker geen Duits monopolie.

De Nederlandse export naar Duitsland was in deze jaren sterk afhankelijk van de regelingen die de Nederlandse regering op deviezengebied met de Duitsers wist te treffen. De eerste regeling, het Sonderkonto, leidde tot een snelle groei van de export, maar eindigde, zoals Trip voorspeld had, in een financieel debâcle. De tweede regeling, de clearing, resulteerde in combinatie met de beperking van de Duitse exportsubsidie in een zodanige vermindering van de export naar Duitsland dat een fors herstel van de export naar andere landen in 1935 en '36 niet gedaan werd. Een kans om in ieder geval een begin te maken met economisch herstel werd zo door een in de marge van de onderhandelingen ontstaan regelingetje zonder veel reden de nek omgedraaid. Opgemerkt moet worden dat uit niets blijkt dat iemand in Den Haag het belang van het Zusatzausfuhrverfahren onderkend heeft, met uitzondering van Hirschfeld.

Een technisch punt dat nog behandeling behoeft, is het niet onbelangrijke verschil dat men kan constateren tussen de via de clearing verrekende export (tabel 3.3) en de totale export. In de jaren 1935 en '36 bedroeg de totale export van industriële producten naar Duitsland respectievelijk 60 en 56 miljoen gulden, terwijl er slechts voor respectie-

velijk 30 en 26 miljoen via de clearing verrekend werd, hetgeen betekent dat er voor zo'n 30 miljoen anders dan via de clearing verrekend moet zijn.⁵⁹ Die andere vormen van verrekening waren nogal divers. Zo was er een weinig succesvolle compensatieregeling en had een aantal grote bedrijven particuliere verrekeningsmethoden. Op die wijzen kan er voor niet meer dan enige miljoenen guldens verrekend zijn.⁶⁰ De gehele Nederlandse export naar Duitsland daalde (nominaal) met 35% in 1935 en in 1936 nog eens met 16%. De uitvoer van grondstoffen naar dat land zou in 1936 eveneens met 16% dalen, maar was in 1935 slechts met 2,5% gedaald.⁶¹ Het was gegeven de strikte indeling van de betalingscontingenten onmogelijk dat één bepaalde categorie zo'n gunstige uitzondering binnen de clearing wist te verwerven. Het deviezenbelang dat Duitsland via het Tredefina-krediet verwierf werd door waarnemend Thesaurier-Generaal De Leeuw op niet meer dan 4 miljoen gulden per jaar geschat⁶², zodat geconcludeerd moet worden dat Duitsland in (en wellicht ook via) Nederland grondstoffen verwierf die het-zo waardevol achtte dat het bereid was zijn schaarse vrije deviezen daaraan te besteden.

Bezien we de Duits-Nederlandse handel gedurende de depressie als geheel, dan valt in de eerste plaats op dat in 1936 de export van Nederland naar Duitsland, de export naar het land dat van nature de belangrijkste handelspartner is, nominaal tot een kwart teruggevallen was. Reëel was de export sinds 1929 met 51% gedaald. Het aandeel van de export naar Duitsland in de totale Nederlandse export, in 1929 nog 23%, was gedaald tot 16%. De wereldeconomie herstelde zich en ook de Duitse economie ontwikkelde zich ten gevolge van de krachtige overheidsstimulering gunstig, maar door de clearingproblemen verloor Nederland een zodanig deel van zijn positie op de Duitse markt dat dit het herstel van de Nederlandse export als geheel tot een onbelangrijke rimpeling reduceerde. De invoer uit Duitsland was tussen 1929 en 1933 een vrij stabiel deel van de totale Nederlandse invoer. Zo tussen de 31 en 33% van de goederenimport kwam elk jaar uit Duitsland. Wel verloor Duitsland na 1931, toen het pond devalueerde, een klein deel van zijn aandeel op de Nederlandse markt, maar veel was dit niet. In 1933 trad al een herstel in. De regeling met betrekking tot het Zusatz-ausfuhrverfahren, een vorm van exportsubsidie die in 1933 bewees de concurrentiekracht van Duitsland op de Nederlandse markt in stand te kunnen houden, maakte aan deze stabiliteit een einde. In 1934 kwam nog slechts 29, in 1936 nog 23% van de Nederlandse invoer uit Duitsland. Deze daling bepaalde via de clearing de daling van de Nederlandse export naar Duitsland (tabel 4.4).

4.3.2 *De Nederlands-Britse handel, 1929-1936*

Een probleem voor de Nederlandse landbouw, die het al in 1930 op de Duitse markt moeilijk kreeg, was dat de produktieplanning plaatsvond, vrij lang vóór de produkten op de markt kwamen. Elk jaar plannen de boeren de produktie van het volgend jaar aan de hand van de afzet in het afgelopen jaar. Als de produkten eenmaal op de markt komen, dienen ze vrij snel verkocht te worden. De produkten die tot 1930 in Duitsland verkocht werden, moest men toch zien kwijt te raken. Daardoor steeg het aandeel van de agrarische export in de export naar België en Groot-Brittannië.⁶³ In 1930 daalde de uitvoer van landbouwprodukten naar de drie omringende landen van 641 naar 553 miljoen gulden. Deze achteruitgang was daarmee geringer dan de daling van de totale Nederlandse export, iets wat ook voor 1931 gold, toen de agrarische export naar Duitsland, België en Groot-Brittannië daalde tot nominaal 436 miljoen.⁶⁴ Naar Groot-Brittannië nam de export van verse groenten toe, terwijl deze export daalde richting Duitsland. In de groente-export naar Duitsland en Groot-Brittannië zien we hetzelfde verschijnsel als hierboven voor agrarische produkten in het algemeen.⁶⁵ In elk jaar van 1929 tot en met 1931 was de export van groenten naar deze beide landen tezamen ongeveer gelijk, uitgaande van de veronderstelling dat de prijsdaling iets groter was dan die voor exporten in het algemeen. Groente is een produkt dat binnen enige dagen moet worden afgezet, en de produktie die men in Duitsland niet kwijt kon, verkocht men in Groot-Brittannië desnoods met verlies. Voor kaas gold iets soortgelijks.⁶⁶ De conclusie is duidelijk: de Nederlandse landbouw die ten gevolge van het grote koopkrachtverlies in Duitsland zijn produkten in dat land steeds moeilijker kwijt kon, wist zijn export naar de twee andere grote handelspartners op te voeren, zodat de export, hoewel tegen een schrikbarend prijspeil, in de eerste jaren van de depressie redelijk op peil bleef. Of hier dumping aan te pas gekomen is, is de volgende vraag. In Groot-Brittannië komt men geen klachten over Nederlandse dumping tegen, maar dat zegt weinig gezien het geringe marktaandeel van Nederland op de Britse markt. In België waren er wel dit soort klachten. Voor boter was die klacht vermoedelijk reëel. Door de invoering van het 50 RM-tarief in augustus 1930 en de malaise in Duitsland, daalde de export van boter naar Duitsland in gewicht in 1930 met 27%, in 1931 met 40%. Vooral in het vierde kwartaal van 1930, kort na de invoering van het nieuwe tarief, was deze daling dramatisch. Was de daling in het derde kwartaal van 1930 ten opzichte van dezelfde periode in 1929 12%, in het vierde kwartaal was dit cijfer 56%.⁶⁷ Nederlandse boter maar ook boter, uit Denemarken, blijkt in deze periode wel een erg snelle afzetgroei op de Belgische markt te realiseren. In mei 1930 was er bovendien een klacht die niet van waarheid gespeend lijkt, dat Nederlandse boter beneden de prijs op de Neder-

landse botermijnen gedumpt werd op de Belgische markt.⁶⁸ Voor dit produkt is daarmee wel aangetoond dat het in het buitenland beneden de binnenlandse prijs verkocht werd. Het lijkt onwaarschijnlijk dat men zich daarbij tot de Belgische markt beperkte. Of hier van dumping sprake was, is opnieuw een kwestie van definitie. Dumping vereist een grondige organisatie die de kunstmatige hoge binnenlandse prijs afroomt, om de zo verworven gelden aan te wenden voor exportsteun. Zo'n organisatie ontbrak. Wel is duidelijk dat er beneden de binnenlandse prijs in het buitenland werd verkocht, met het kennelijke doel prijsbederf op de eigen markt zoveel mogelijk te voorkomen. Voor andere produkten valt dit moeilijk te bewijzen. Men zou dan per produkt allerlei prijsverschillen moeten onderzoeken. Ondertussen is daarmee zeker niet gezegd dat boter een uitzonderingsgeval was. Integendeel. De Nederlandse landbouw moest zijn produkten kwijt en de Duitse markt stortte in. Verkoop beneden de binnenlandse prijs op de Britse of Belgische markt leek het enige alternatief voor het compleet verloren gaan van de oogst of prijsbederf op de eigen markt. Vermoedelijk zijn er al vanaf 1930 Nederlandse landbouwprodukten beneden de prijs verkocht op de Belgische en de Britse markt. Wellicht gebeurde dit ook nog elders.

Al in 1929 daalde de uitvoer naar Groot-Brittannië fors, hetgeen de voortzetting van een trend was die al sinds de muntstabilisatie van 1925 duurde. De zwakke positie van de Britse economie leidde ertoe dat de importen nominaal al vanaf 1925 daalden en dat deze reëel nauwelijks op peil bleven.⁶⁹ De uitvoer naar Groot-Brittannië daalde nominaal ook in 1930, maar die daling moest volledig aan de prijsontwikkeling worden toegeschreven. De daling was in 1930 nog geen 7%, bij een daling van de exportprijzen met 9% (tabel 4.5). Die prijsdaling verdubbelde in 1931, waardoor de Nederlandse export naar het Verenigd Koninkrijk ook in 1931 nog steeg. Voor Groot-Brittannië gold vanaf 1930 dat het Nederlandse aandeel in de totale invoer toenam. In 1929 was dit nog slechts 3,5%, in 1930 al 3,8 en in 1931 4,1%.⁷⁰ Een groot aanbod van landbouwprodukten tegen extreem lage prijzen speelde hierbij een doorslaggevende rol. Het aandeel van dierlijke en plantaardige produkten in de Nederlandse export naar Groot-Brittannië steeg.⁷¹ Ook het Britse aandeel in de totale export nam hierdoor toe. Vanaf het derde kwartaal van 1930 werd Groot-Brittannië hierdoor en door de scherpe daling van de export naar Duitsland, voor Nederland de belangrijkste buitenlandse markt. Dat Duitsland en België zich op de Nederlandse markt beter wisten te handhaven dan de Britten moet aan het te hoge pond worden toegeschreven. Het Nederlandse aandeel in de Britse export nam nog iets toe, maar dat gold voor die export naar Europese landen in het algemeen en hing samen met de instorting van de export naar de overzeese gebieden (tabel 4.2). De Britten bleven ten

Tabel 4.5: *De Nederlands-Britse handel in miljoenen guldens. Prijzen: 1929 = 100*

Jaar	Totaal in lopende guldens		Totaal in prijzen van 1929		Mutaties in procenten van het totaal	
	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer
1929	258	409	258	409	+ 5,4	-4,7
1930	233	386	257	424	-0,4	+ 3,7
1931	159	320	216	429	-16,0	+ 1,2
1932	118	160	200	273	-7,4	-36,4
1933	110	126	209	236	+ 4,5	-13,6
1934	97	134	197	261	-5,7	+ 10,6
1935	87	142	182	291	-7,6	+ 11,5
1936	94	164	187	316	+ 2,7	+ 8,6

Bronnen: CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*; CBS: *Macro-economische ontwikkelingen 1921-1939 en 1968-1985 etc.*, 's-Gravenhage, 1987; Eigen berekeningen.

gevolge van de Duitse en Belgische concurrentie en de ongunstige koers van hun munt moeite hebben om zich staande te houden op de Nederlandse markt. Hun marktaandeel daalde al vanaf 1925 en die ontwikkeling ging voort.

Na de val van het pond daalde het Nederlandse aandeel in de Britse invoer met een vol procentpunt tot 3,1%.⁷² Nominaal halveerde de export naar Groot-Brittannië. Reëel daalde die export met 36%, hetgeen meer is dan naar één van de andere belangrijke handelspartners. Als we omrekenen naar sterling – en aan te nemen valt dat het leeuwedeel van de Brits-Nederlandse handel in die munt verrekend werd – dan ziet de ontwikkeling er heel anders uit. Direct na de depreciatie van het pond kelderde de Nederlandse export in guldens gerekend scherp, maar in sterling nam deze juist toe. Twee effecten zullen hier een rol gespeeld hebben. In de eerste plaats een prijseffect. Niet alle Nederlandse exporteurs zullen hun prijzen onmiddellijk hebben aangepast aan de val van het pond. Er zullen langlopende contracten zijn geweest luidende in guldens, een derde munt of met een goudclausule, kortom dit verschijnsel kan ten dele verklaard worden door een J-curve-effect. Dit is het verschijnsel dat kort na een depreciatie of devaluatie een handelsbalans verslechtert doordat allerlei oude contracten en wellicht ook de macht der gewoonte ertoe leiden dat de invoer doorgaat maar nu tegen hogere prijzen, terwijl de substitutie-effecten ten gunste van de binnenlandse markt pas later tot verbetering van de handelsbalans leiden. Ook zal de stijging van het invoercijfer in Groot-Brittannië vanuit Nederland een gevolg geweest zijn van extra-invoer waarmee geprobeerd werd nog vóór de nu verwachte protectie zo veel mogelijk binnen

te zijn. Er was sprake van een speculatie-effect. In 1932 daalde de export naar Groot-Brittannië zowel in guldens als in sterling sterk. Het probleem is hoe de effecten van de versterkte concurrentie uit de sterling-landen en de verzwakte Nederlandse concurrentie-positie enerzijds en de effecten van de Britse protectie en imperiale voorkeursbehandeling anderzijds, uiteen te rafelen.⁷³ Dat de import uit Nederland als aandeel in de totale Britse invoer in 1932 daalde zegt weinig over de vraag of protectie of depreciatie hier de oorzaak van was. Een aantal voor Nederland belangrijke concurrenten op de Britse markt wist door met het pond te depreciëren of door imperiale voorkeursbehandeling zijn positie ten koste van Nederland te versterken.⁷⁴ Indien we de cijfers uit tabel 4.5 en 4.6 vergelijken met die uit tabel 4.2, dan valt op dat de daling van de invoer uit Nederland met 36% reëel nauwelijks afweek van de daling van de invoer uit de continentale goudlanden in het algemeen (37%). De invoer uit de Noordeuropese sterlinglanden daalde slechts met 12%, hetgeen volledig moet worden toegeschreven aan de daling van de Britse invoer in het algemeen. Een sterling-land had van Britse protectie nauwelijks last ook al kreeg het er in dezelfde mate mee te maken als een goudland. Natuurlijk konden ook de Noordeuropese sterling-landen niet op tegen de kunstmatig versterkte positie van de Britse dominions, maar hun aandeel op de Britse markt handhaven leverde geen problemen op. Aan te nemen valt daarom dat niet de Britse protectie, maar de verschillen in de monetaire politiek er de oorzaak van waren dat de Nederlandse export zijn aandeel op de Britse markt zag inzakken.⁷⁵ In tabel 4.6 valt niets te zien van een effect van de versterkte imperiale voorkeursbehandeling die het gevolg was van de Conferentie van Ottawa. Vlak na die conferentie nam de mate waarin de export naar Groot-Brittannië daalde scherp af, zodat het uitwerken van het depreciatie-effect kennelijk sterker was dan het Ottawa-effect, hetgeen de bovengenoemde conclusies bevestigt.

Tabel 4.6: *Nederlandse handel met Groot-Brittannië omgerekend naar sterling. Mutaties in de voortschrijdende gemiddelden in procenten*

Jaar	Invoer				Uitvoer			
	1	2	3	4	1	2	3	4
1929	-9,8	-8,7	-2,4	+ 2,2	-4,4	-4,7	-2,4	+ 11,1
1932	-6,0	-12,8	-4,9	+ 0,2	-14,6	-21,1	-11,7	-3,8
1933	-5,0	+ 5,3	+ 5,0	+ 2,4	-3,9	-8,2	+ 6,7	+ 4,2

Bronnen: CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*; "Wisselkoersen in Nederland", in: *ESB*; Eigen berekeningen.

In de cijfers van de Britse uitvoer naar Nederland is een milde J-curve te ontdekken. Direct na de depreciatie steeg die invoer in sterling gerekend enigszins (tabel 4.6) hetgeen slechts verklaard kan worden door te veronderstellen dat de Nederlandse importeurs niet onmiddellijk hun prijzen aanpasten aan de verlaagde sterling-koers. Een normale J-curve is dit zeker niet, maar dat heeft te maken met het feit dat de theorie er vanuit gaat dat het depreciërende land prijsaanpasser is, terwijl Groot-Brittannië prijssteller bleek. Behoudens deze kleine onregelmatigheid valt op dat de invoer uit Groot-Brittannië zich volledig conform de Nederlandse invoer in het algemeen gedroeg. In elk jaar van 1931 tot en met 1933 betrof de import uit Groot-Brittannië 9% van de totale Nederlandse invoer. De Britten waren niet in staat om hun prijsvoorsprong op de Nederlandse markt uit te buiten.⁷⁶ Ten dele zal dit veroorzaakt zijn door de Nederlandse contingenteringpolitiek, die de marktaandelen van verschillende handelspartners voor een aantal belangrijke produkten consolideerde. Toch verklaart dat niet alles, want voor produkten als ijzer en staal, die ongecontingenteerd bleven, steeg het Britse marktaandeel ook niet. Ook in België, waar de protectie minder ver ging dan in Nederland, konden de Britten hun marktaandeel maar nauwelijks verbeteren.⁷⁷ De oorzaak van dit verschijnsel zit in het feit dat Groot-Brittannië voor veel van zijn exportprodukten prijssteller was. De concurrenten pasten hun prijzen aan de sterling-koers aan en wisten zo hun marktaandelen te handhaven. Zolang ze dit konden volhouden betekende het dat het verschil in monetaire politiek niet zichtbaar werd in de marktaandelen op gemeenschappelijke exportmarkten. Maar waar Groot-Brittannië bij een bepaalde exportprijs winst kon maken, moesten de concurrenten uit de landen waar de munt zijn goudwaarde behouden had verlies nemen. Ook in de jaren 1933-'36 fluctueerde de invoer uit Groot-Brittannië met de totale Nederlandse invoer. Op wat marginale verschillen na is deze trend alles verklarend. Als aandeel in de totale Britse uitvoer daalde de export naar Nederland van 3,5 naar 2,9%, een soortgelijke daling als het aandeel van alle goudlanden tezamen in de Britse uitvoer (tabel 4.5 en 4.2). Terwijl elders de economische opleving, die tot een groei van de totale Britse uitvoer leidde, begonnen was, hield de depressie in de goudlanden stand. Dit weerspiegelde zich in het dalende aandeel van die landen in de Britse export.

Over de uitvoer naar Groot-Brittannië, die vanaf 1934 reëel toenam, valt meer te zeggen. Als aandeel in de totale Britse invoer, waar de invoer uit Nederland slechts een 3% van uitmaakte, was de trend enigszins stijgend vanaf het moment dat de Treasury begin 1934 besloot het pond verder stabiel te houden.⁷⁸ Eind 1934 daalde de export weer wat onder invloed van de val die het pond toen doormaakte, maar met het herstel van het pond begin 1935, begon ook de invoer uit Nederland

weer toe te nemen. De uitvoer naar de Britse eilanden steeg veel meer dan de Nederlandse uitvoer in het algemeen. Dit laatste cijfer werd in 1934 gedrukt door de achterblijvende export naar België, waar de depressie toen opnieuw vrij hard toesloeg (o.a. door de daling van het pond). In 1935 en '36 bleef dit cijfer achter door de scherpe daling van de export naar Duitsland. Ten dele wordt de toegenomen export naar de Britse eilanden verklaard door de algemeen stijgende invoer in dat land, maar dat verklaart zeker niet alles (tabel 4.2).

In de eerste plaats was er de boterdumping, waardoor de waarde van de export van dit produkt steeg van 4 miljoen gulden in 1933 tot 22 miljoen (of 13% van de totale uitvoer naar Groot-Brittannië) in 1936.⁷⁹ Tot de normale handel kan deze zwaar gesubsidieerde en enorm verliesgevende export niet gerekend worden. Voor de tinhandel gold dit in feite ook. Het ging daarbij om een door een groot internationaal kartel volledig bepaalde handelsstroom, nodig om de in Londen opgerichte "pool" van dit produkt de kans te geven zijn regulerende taak op de wereldmarkt te verrichten. De tin was niet voor de Britse markt bedoeld. Groot-Brittannië trad, mogelijk met de nodige vertraging, slechts op als doorvoerland. Bovendien betrof het hier geen Nederlands maar een Indisch produkt dat in Nederland nauwelijks bewerking onderging. Meer nog dan voor boter is duidelijk dat tin in geen geval in de normale handelsstatistiek van Nederland thuishoort. Daarmee wordt de nominale stijging van de export naar de Britse eilanden in de periode 1933-1936 met ruim 40% gereduceerd.

Tabel 4.7: *Nederlandse export naar Groot-Brittannië geschoond voor enige produkten in miljoenen guldens. Prijzen: 1929 = 100. Mutaties in procenten.*

Jaar	1. Totale export	2. Tin	3. Boter	4. Totaal minus tin en boter	5. Kolom 4 gecorrigeerd voor prijzen	6. Mutaties in 5 in %
1933	126	p.m.	4	122	229	-15,2
1934	134	7	6	121	236	+ 3,1
1935	142	8	11	123	252	+ 6,8
1936	164	16	22	126	243	-3,6

Bronnen: CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*; CBS: *Macro-economische ontwikkelingen 1921-1939 en 1969-1985*, etc. 's-Gravenhage, 1987; Eigen berekeningen.

In hoeverre de cijfers uit tabel 4.7 een reëler beeld van de handel geven dan die in tabel 4.5, is voor een deel een kwestie van smaak. Niemand zal ontkennen dat de cijfers beter voor tinexport geschoond kunnen worden, maar voor boter ligt dit anders. Hoewel het hier een uiterst

kostbaar douceurtje van de Nederlandse belastingbetaler aan de Britse consument betref, kan niet ontkend worden dat dumping in die periode een veel voorkomende vorm van handel was. Toch bestaat er een groot onderscheid met de rest van de handel naar Groot-Brittannië. De boterexport en de stijging daarvan was een afgeleide van de politieke keus om de boeren haast ongeacht de kosten voor de ondergang van hun bedrijven te behoeden. De handel die overblijft na schoning voor boter en tin, geeft aan in hoeverre de concurrentiekracht van het Nederlandse bedrijfsleven in staat was om zijn positie op de Britse markt te handhaven. In 1933 daalde deze geschoonde export nog sterker dan de totaalcijfers. In dat jaar was er al sprake van dumping met boter. Na de stabilisatie van het pond in 1934 groeide ook de geschoonde export. In 1935, toen het pond weer stabiel was en in Groot-Brittannië de prijzen wat stegen, was die groei zelfs meer dan de groei van de totale Britse invoer.⁸⁰ Nederland kon een deel van zijn marktaandeel door de versterking van zijn concurrentiekracht terugverdienen. In 1936 verloor Nederland weer een fors deel van zijn marktaandeel, iets wat voor de goudlanden in het algemeen (tabel 4.2) zeker niet gold, ook niet indien België, dat inmiddels gedevalueerd had, buiten beschouwing wordt gelaten. Een nader uitsplitsen van de gecorrigeerde cijfers leert dat de export van dierlijke produkten (exclusief boter) tot 1935 nominaal daalde, maar in 1936 fors steeg. In de hele periode steeg de export van plantaardige produkten naar Groot-Brittannië. Ook voor andere agrarische produkten waren de Britse eilanden een dumpmarkt, hoewel niet in die mate als voor boter. Het probleem kan getraceerd worden in de cijfers van de export van industriële produkten. In 1934 steeg dit cijfer nog vrij fors. Ook deze bedrijfstak wist zijn positie op de Britse markt door de stabilisatie van het pond wat te verbeteren, maar in 1935 trad een stagnatie in en in 1936 viel deze export sterk terug.⁸¹ De cijfers voor industriële export bevatten ook de export van steenkool, die met de opleving in de omringende landen in 1934 al behoorlijk steeg, in 1935 ten gevolge van de Belgische devaluatie wat achterbleef, maar in 1936 weer krachtig groeide.⁸² Naar Groot-Brittannië werd geen steenkool geëxporteerd, zodat het exportcijfer voor industriële produkten geschoond voor tin, voornamelijk halffabrikaten en finale produkten omvatte. Dit cijfer daalde van 49 miljoen gulden in 1935 naar 44 miljoen in 1936.⁸³ De Nederlandse industrie, die nu voor het vijfde jaar te maken had met een overgewaardeerde gulden en behoudens wat incidentele protectionistische maatregelen van de overheid meer last dan steun kon verwachten, was niet langer in staat zich te handhaven. Tijdelijk kan een bedrijf verlies nemen, maar het moet zien dat het zijn kosten dan snel aanpast. In het algemeen was het niet een gebrek aan efficiëntie waar het bij de Nederlandse industrie aan schortte. De weigering van de overheid om te devalueren en het hooghouden van het

binnenlands prijspeil door de landbouwpolitiek vormden het probleem. Na jaren de marktaandeelen op de traditionele exportmarkten zoveel mogelijk gehandhaafd te hebben door verlies te nemen, kon dat niet langer volgehouden worden. De industrie moest zijn markten laten schieten. Op de Britse markt haakte de Nederlandse industrie in zo'n mate af dat het de macro-grootheden beïnvloedde, maar indien we de totale industriële export van Nederland, afgezien van de steenkolenexport, in 1936 vergelijken met die in 1935, dan blijkt dat een stagnatie algemeen was. Overal profiteerde de industrie in 1936 van de economische groei, maar de Nederlandse industrie kon in geen enkel opzicht meekomen.⁸⁴ De devaluatie zou aan deze situatie een einde maken. Toen stond het water de industrie tot de lippen en uit het bovenstaande wordt duidelijk dat die devaluatie niet veel later had moeten komen.

In 1935 was de invoer uit Groot-Brittannië nominaal tot een derde van zijn waarde in 1929 gedaald, wat een reële daling met 30% inhield. Het Britse aandeel in de totale Nederlandse invoer was volkomen stabiel op iets minder dan 9%. De Britten hadden niet kunnen profiteren van hun versterkte concurrentiepositie na de val van het pond doordat anderen hun exportprijzen aan die monetaire ontwikkeling aanpasten. Evenmin konden de Britten, en dat verbaast meer, het marktaandeel dat Duitsland vanaf 1934 op de Nederlandse markt verloor ook maar voor een deel overnemen. De invoer uit Groot-Brittannië hield stand, maar daar was ook alles mee gezegd.

Net als voor alle goudlanden daalde de invoer uit Nederland in Groot-Brittannië vanaf 1932 zodanig dat het marktaandeel op geen stukken na gehandhaafd kon worden. De landen van het sterling-blok wisten hun positie te versterken, maar vooral aan de landen van het Britse Rijk die hun export naar het moederland zagen verbeteren onder invloed van de imperiale preferentie-politiek, moesten de goudlanden terrein prijsgeven. Vanaf 1934 verbeterde het Nederlandse aandeel op de Britse markt weer ten gevolge van de Nederlandse dumping met landbouwprodukten, de stabilisatie van het pond en de Britse prijsstijging, maar in 1935 was dit marktaandeel nog steeds iets minder dan in 1929.⁸⁵ Niet alleen het marktaandeel, ook de absolute omvang van de export is interessant. Natuurlijk daalde die al vanaf 1927, maar in 1930 en 1931 hing dat volledig met de prijsontwikkeling samen. Reëel was er zelfs sprake van een toeneming. Pas in 1932, het jaar waarin de Britse devaluatie volledig doorwerkte, daalde de Nederlandse export reëel met niet minder dan 36%. De voortgaande daling van het pond was ook in 1933 fnuikend. Opnieuw daalde de export naar Groot-Brittannië reëel fors, nu met 14%. In 1934 stabiliseerde het pond en zette (afgezien van tin) een exportstijging in die reëel niet minder dan 6,5% bedroeg, maar de helft daarvan betrof boterdumping. In 1935 zette deze trend zich voort zodat de uitvoer naar Groot-Brittannië

in dat jaar met 19% weer een even groot percentage van de totale uitvoer uitmaakte als in 1929. De Nederlandse export naar Groot-Brittannië had meer last van het lage pond dan van protectie. Voor zover de export zich vanaf 1934 herstelde moet dit goeddeels worden toegeschreven aan dumping met boter. De exportcijfers worden bovendien geflatteerd doordat de doorvoer van tin er ten onrechte in opgenomen is. In 1936 zou de export naar Groot-Brittannië zelfs weer dalen als wordt afgezien van deze twee produkten. De industrie was niet langer in staat zijn concurrentiepositie op de Britse markt te verdedigen door verlies te nemen. Het was de hoogste tijd te devalueren.

4.3.3 De Nederlands-Belgische handel, 1929-1936

In de eerste jaren van de depressie ontstonden er in België klachten over dumping met Nederlandse landbouwprodukten die op de Duitse markt niet meer af te zetten waren. Uit de lucht gegrepen waren deze klachten zeker niet, iets wat minder zeker is voor de klachten van de Belgische mijnen over dumping met Nederlandse steenkool. De steenkolenexport naar België daalde in tonnen gemeten in 1930 met 13% en steeg daarna in 1931 weer met 20%.⁸⁶ Of deze grotere export tot stand kwam met behulp van dumping is nog maar de vraag. Weliswaar ontkenen de Nederlandse staatsmijnen niet dat er gedumpt werd, maar hun beschuldigende vinger richting particuliere mijnen kan nauwelijks als overtuigend bewijs gelden.⁸⁷ De sterke positie van de Nederlandse mijnen op de Belgische markt kan ook veroorzaakt zijn door de sterke concurrentiekracht van de Nederlandse bedrijven, die niet alleen zeer modern waren, maar waar de modernisering gedurende de depressie ook gewoon doorging. Ook profiteerden de mijnen net als alle Nederlandse bedrijven van de gunstiger kostenontwikkeling op de Nederlandse markt (tabel 2.1). Dumping van de Nederlandse mijnen heeft mogelijk plaatsgevonden, maar het is ook goed mogelijk dat de Belgische mijnen, om hun protectionistische plannen te realiseren, hun sterkste concurrent zonder dat er veel aan de hand was van deze praktijken beschuldigden. België verloor door de lang voortdurende kostprijsstijging de voorsprong die de lage stabilisatiekoers het gegeven had. Naast dumping moet dit als oorzaak gelden voor de verbetering van de Nederlandse positie op de Belgische markt. In de eerste jaren van de depressie steeg de Nederlandse export naar België fors (tabel 2.1 en 4.8). De toegenomen concurrentiekracht van het Nederlandse bedrijfsleven werd niet veroorzaakt door een snelle prijsdaling in Nederland, maar door een voortgaande prijsstijging in België. Hierdoor was het niet slechts Nederland, maar waren het alle Belgische handelspartners die ervan profiteerden. Het kan dan ook meer gelden als een verklaring voor het goed op peil blijven van de Belgische invoer tot en met 1930 (tabel 4.3), dan voor het toenemen van het Nederlandse aandeel

hierin. Dat kan slechts verklaard worden door agrarische exporten die op de Belgische markt tegen zeer lage prijzen verkocht werden nu de Duitse markt in rap tempo verloren ging.

De handel van Nederland met Groot-Brittannië kwijnde door de verschillen in de monetaire politiek en de Britse handelspolitiek. De handel met Duitsland en vele andere landen die de goudwaarde van hun munt handhaafden, kreeg een zware terugslag te verduren door de verdieping van de depressie in die landen na de val van het pond. Van daar dat de toenadering tussen Nederland en België tot stand kwam. Het gebrek aan resultaat van die politiek is duidelijk af te lezen uit de bilaterale handelscijfers in tabel 4.8. De achteruitgang van de Nederlandse export naar België was in 1932 nog iets sterker dan die naar Duitsland, hetgeen vergeleken bij de cijfers betreffende de Nederlandse handel in het algemeen geen ongunstig resultaat leek, omlaag gebracht als die werden door de cijfers betreffende Groot-Brittannië. Steeg de export naar België in 1931 nog reëel met zo'n kleine 12%, in 1932 zette ten gevolge van de zware malaise waarin de Belgische economie verkeerde een terugslag in. Toch mag dit resultaat niet ongunstig heten als men bedenkt dat Nederland daarmee aantoonde zich op de Belgische markt te kunnen handhaven. De invoer daalde net zo veel als de Belgische invoer in het algemeen en de daling werd dan ook veroorzaakt door de ontwikkeling in België.⁸⁸ De verhouding tussen de diverse goederencategorieën in de export naar België verschoof nauwelijks.⁸⁹ Tot het tweede kwartaal van 1932 leek de steenkolencontingentering in België van weinig invloed op de Nederlandse export. In elk kwartaal van 1931 steeg het aandeel dat steenkool in de export naar België innam en dat begon pas in het tweede kwartaal van 1932 weer langzaam te dalen (voortschrijdende gemiddelden). Pas na de grote staking in de Borinage en de protectionistische reactie daarop kreeg de Nederlandse steenkolenuitvoer het zwaar.⁹⁰ De handel tussen de twee landen ontwikkelde zich niet anders dan die van de beide landen met hun andere handelspartners, dit ondanks de toenaderingspogingen. In 1933 daalde de Nederlandse export naar België zelfs beduidend sterker dan de export in het algemeen, hetgeen een gevolg was van de verscherpte landbouwprotectie in dat land. Voor de Nederlandse landbouw werd daarmee één van de laatste belangrijke dumpmarkten afgesloten. Ook na 1933 bleef die export dalen. In 1934 bedroeg die daling niet minder dan 14%, hetgeen voor ongeveer de helft verklaard kan worden door de landbouwprotectie van Sap. De uitvoer van veeteeltprodukten naar België daalde hierdoor met bijna 40% nominaal.⁹¹ Maar ook indien we daar van afzien, verloor Nederland op de Belgische markt terrein. Typisch Nederlands was dit niet, wel typisch Europees (tabel 4.3). De industriële productie van België groeide vanaf 1933 weer. Voor dit herstel was invoer van grondstoffen die van buiten Europa moest komen

Tabel 4.8: *De Nederlands-Belgische handel in miljoenen guldens. Prijzen: 1929 = 100*

Jaar	Totaal in lopende guldens		Totaal in prijzen van 1929		Mutaties in procenten van het totaal	
	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer
1929	283	205	283	205	-2,8	+ 20,0
1930	257	190	283	209	0	+ 2,0
1931	195	174	265	233	-6,4	+ 11,5
1932	135	119	229	203	-13,6	-12,8
1933	123	100	233	187	+ 1,7	-7,9
1934	108	82	219	160	-6,0	-14,4
1935	103	72	215	148	-1,8	-7,5
1936	119	86	236	166	+ 9,8	+ 12,2

Bronnen: CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*; CBS: *Macro-economische ontwikkelingen 1921-1939 en 1968-1985 etc.*, 's-Gravenhage, 1987; Eigen berekeningen.

nodig. Binnen de groep Europese landen werd Nederland stevig getroffen door de agrarische protectie, maar afgezien daarvan kon het zich handhaven. In 1935 daalde de Nederlandse export naar België reëel met zo'n 8%. Nu daalde ook het Nederlandse aandeel in de Belgische invoer uit Europa. Na alle protectionistische maatregelen in België waarbij Nederland zeker niet ontzien werd, maar bovenal na de devaluatie van de Belgische frank, kon ons land de concurrentie niet meer aan. Dit gold al voor de landbouw, die weliswaar in Nederland volop overheidssteun genoot, maar juist in verband daarmee in België op protectie kon rekenen. Vanaf 1935 gold dit in nog veel sterkere mate voor de industrie. Het aandeel van de industrie in de export naar België daalde tussen 1934 en '36 van 59 tot 55%.⁹² In dat laatste jaar steeg de Nederlandse uitvoer naar België met niet minder dan 12%. Dat was beduidend meer dan de stijging van de Belgische invoer, die reëel zo'n 7% bedroeg. Vooral de landbouw wist hiervan te profiteren. Van een verschuiving in de export ten gunste van de in België veelal onbeschermde industrie was geen sprake. De industrie hield tot 1935 een aandeel van 58-59% in de export. In 1936, toen de vraag in België zich door de economische opleving herstelde, begon de industrie zelfs terrein te verliezen.⁹³ De uitvoer van landbouwprodukten groeide snel, ondanks de vrij effectief ogende Belgische protectie en ondanks de prijscontrole, hetgeen een bron van conflicten tussen Den Haag en Brussel zou worden. Ook de Belgische markt was nodig om de landbouwoverschotten kwijt te raken. Het dalend aandeel van de industrie in de export zegt daarom weinig. In feite was het geen geringe prestatie dat deze export ook al vóór de devaluatie van de gulden reëel wist te

groeien, en dit was niet alleen een gevolg van de steenkolenexport. De invoer uit België daalde in 1932 reëel met 13,6%, de totale Nederlandse invoer met 14,5%, zodat die daling volledig aan de ontwikkeling in Nederland kan worden toegeschreven. Het aandeel van België in de Nederlandse invoer bleef rond de 10% zweven. De Nederlandse contingenteringpolitiek speelde in dezen slechts in zoverre een rol, dat deze in principe bepaalde marktaandelen voor België reserveerde, maar geregeld wist dit land die niet uit te putten.⁹⁴ Liep de invoer uit België van 1931 tot en met 1934 niet noemenswaardig uit de pas met de totale Nederlandse invoer, na de devaluatie van de frank veranderde dat. Ondanks enige direct tegen België gerichte contingenteringmaatregelen steeg het Belgische aandeel in de Nederlandse invoer elk jaar met een half procent.⁹⁵ De Belgische industrie bewees daarmee dat zij de concurrentie weer volop aankon. Slechts de Nederlandse protectie voorkwam dat de invoertoeneming veel groter was. Ondanks dat daalde de invoer uit België tot 1936 (reëel) niet onbelangrijk, maar dit hing samen met het voortduren van de depressie in Nederland. Toen in 1936 ook hier een opleving begon, kon België daar meer dan evenredig van profiteren. De invoer uit België vormde steeds een vrij stabiel deel van de totale Nederlandse invoer. Tussen 1929 en 1935 fluctueerde dit aandeel tussen de 9,6 en 10,4%. De enorme daling van die invoer moet dan ook bijna volledig aan de ontwikkeling van de vraag in Nederland en aan de Nederlandse protectie geweten worden. Nominaal daalde de invoer uit België in deze periode met ruim 60%, reëel daalde hij met een kwart. Tot en met 1933 was de export naar Nederland ook een stabiel element in de Belgische uitvoer van bijna 13%. Na dat jaar daalde dit aandeel scherp, tot 10% in 1934, waarna het weer wat steeg.⁹⁶ Voor België was Nederland door het voortduren van de depressie hier een belemmering om deze zelf te overwinnen. Pas in 1936 zou de invoer uit België reëel gaan stijgen.

Andersom gold ook dat België voor Nederland een belemmering was om de depressie te overwinnen. De uitvoer naar België daalde fors en zou pas weer in 1936 gaan stijgen. Nominaal bedroeg de daling tussen 1929 en 1935 bijna 65%, hetgeen een reële daling met 27% betekende. Opvallend is dat de export naar België gedurende de hele periode achterliep bij de rest van de export. Net als Nederland ging het de Belgische economie in de eerste jaren van de grote depressie relatief goed, waardoor Nederland in staat was zijn export naar dat land reëel nog fors te laten groeien. Al in 1929 begon het belang van België als afzetmarkt voor Nederland te stijgen en dit duurde tot 1932. In dat jaar ging 13% van de Nederlandse export naar België. In 1929 was dit nog slechts 9%. Andersom steeg het aandeel van Nederland in de Belgische invoer van 12-15% in de periode 1929-1932. De oorzaak van deze gunstige cijfers is duidelijk: dumping met landbouwprodukten. Vanaf

1933 maakte de Belgische regering hier door allerlei protectionistische maatregelen een einde aan. In 1935 was het aandeel van Nederland in de Belgische invoer hierdoor teruggebracht op 9% en bedroeg de export naar België niet meer dan 10% van de Nederlandse export.⁹⁷ Door deze protectie en de monetaire politiek, waardoor ook in België de opleving pas laat begon, werd de dalende tendens van de export naar België langer en vooral krachtiger voortgezet dan die van de export in het algemeen.

4.4 De ontwikkeling van de Nederlandse handel, 1929-1936

Overzicht en conclusies

Nederland kreeg vanaf 1929 te maken met een reële daling van de export bij scherp dalende exportprijzen. De daling van de prijzen bij een relatief star binnenlands prijspeil en de reële achteruitgang van de export waren er de oorzaak van dat Nederland bij de depressie betrokken raakte. De depressie kwam van buiten op ons land af. Een aantal van de belangrijkste economische relaties, Duitsland, Groot-Brittannië, maar ook Indië, had al meteen met grote problemen te kampen waardoor de export naar die landen daalde. Slechts de sterke stijging van de export naar België ten gevolge van de voortgaande prijsstijging in dat land, zorgde ervoor dat de exportdaling in 1929 gering bleef. In 1930 en 1931 bleef de export naar België stijgen, maar dit werd, net als de stijging van de export naar Groot-Brittannië, veroorzaakt door de verkoop van landbouwprodukten tegen extreem lage prijzen, omdat die in Duitsland niet meer afgezet konden worden en valt nauwelijks positief te waarderen. Een forse daling van de totale export kon hierdoor bovendien niet voorkomen worden. Doordat de Nederlandse export iets eerder en tot 1932 iets sneller daalde dan de invoer nam het saldo op de handelsbalans, dat traditioneel negatief was, in 1929 iets toe, maar in 1930 daalde dit alweer. Weliswaar ging ook in dat jaar de uitvoerdaling nog sneller dan de daling van de invoer, maar doordat het bij de invoer om een hoger bedrag ging, leidde deze procentueel mindere daling tot een grotere daling in guldens en hierdoor tot een gunstige ontwikkeling van de handelsbalans. De in- en uitvoer van goederen en diensten nam in procenten van het bruto binnenlands produkt vanaf 1930 af (tabel 3.4). In 1929 had de invoer nog een waarde van 50% van het BBP en de uitvoer van 43%, in 1931 bedroegen deze percentages nog slechts 38 en 31% en in 1936 nog respectievelijk 26 en 23%. Deze ontwikkeling, die tijdgenoten als een groei naar autarkie zagen, was niet typisch Nederlands maar viel overal te zien. Opvallend is dat deze ontwikkeling al meetbaar was vóór er tot protectie werd overgegaan.

Tabel 4.9: *De internationale handel van Nederland in guldens. Prijzen: 1929 = 100*

Jaar	1* Totaal in lopende guldens (oude reeks)		2** Totaal in lopende guldens (nieuwe reeks)		3 Nieuwe reeks in prijzen van 1929		4 Mutaties in de reële handel in %	
	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer	Invoer	Uitvoer
1929	2.753	1.990	2.951	2.187	2.951	2.187	+ 4,8	-0,3
1930	2.418	1.719	2.552	1.830	2.814	2.011	-4,6	-8,0
1931	1.892	1.313	1.974	1.374	2.684	1.844	-4,6	-8,3
1932	1.299	846	1.354	879	2.295	1.501	-14,5	-18,6
1933	1.209	725	1.256	755	2.384	1.415	+ 3,9	-5,7
1934	1.038	712	1.081	737	2.195	1.436	-7,9	+ 1,5
1935	936	675	991	711	2.086	1.458	-5,8	+ 1,5
1936	1.017	746	1.086	796	2.158	1.534	+ 4,4	+ 5,2

* In kolom 1 staan de handelscijfers, zoals die in de jaren '30 door het CBS zijn gepubliceerd. Hierin ontbreken een aantal categorieën, waaronder het postverkeer. O.a. de diamanthandel ging via het postverkeer. Deze kolom is opgenomen, omdat de reeksen zoals die in de tabellen 4.4, 4.5 en 4.8 voorkomen aansluiten op deze reeks.

** In kolom 2 staan de gecorrigeerde handelscijfers zoals het CBS die in 1987 publiceerde. Hierin is het postverkeer wel opgenomen en zijn nog enige andere correcties toegepast.

Bronnen: CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*; CBS: *Macro-economische ontwikkelingen 1921-1939 en 1968-1985 etc.*, 's-Gravenhage, 1987; Eigen berekeningen.

De daling van de invoer en het belang ervan in de jaren 1929-'31 had diverse oorzaken. Voor 48% valt deze daling te verklaren door de daling van de invoer van landbouwprodukten, hetgeen voor Nederland vooral invoer van ruwe akkerbouwprodukten betekende.⁹⁸ Zowel de snelle prijsval als de eerste Nederlandse protectionistische maatregelen zullen hier van invloed geweest zijn. Uit de drie omringende landen betrof de daling van goedereninvoer voor 93% machines, metalen en metaalwaren. Het Nederlandse bedrijfsleven zag zijn afzet op de internationale markten dalen en zijn prijzen vallen waarop het besloot zijn activiteiten te matigen. De voorraden werden ingekrompen en de investeringen in outillage kwamen op een laag pitje te staan.⁹⁹ Een volledige verklaring voor het feit dat de invoer zoveel sneller daalde dan het BBP is dit niet. Het Nederlandse bedrijfsleven werd door de prijsdalingen en de malaise in de omringende landen bedreigd en zag zich op een aantal van die markten gedwongen een veer te laten. Hiervoor werd compensatie gezocht op de binnenlandse markt. Het aandeel van het Nederlandse bedrijfsleven op de eigen markt steeg hierdoor fors, nog

vóór er tot protectie werd overgegaan. Dit werd niet slechts veroorzaakt door verminderde graanimporten en minder vraag naar geïmporteerde kapitaalgoederen, maar ook doordat het Nederlandse bedrijfsleven de eigen markt met hardnekkigheid verdedigde.

De depressie trof in Nederland het internationaal werkend bedrijfsleven. Voorlopig hadden de bedrijfstakken die voor de eigen markt werkten er betrekkelijk weinig last van. Goed zichtbaar was dit in de werkloosheid, die in de bedrijfstakken die voor de binnenlandse markt werkten gering bleef, maar rampzalig was in bedrijfstakken met een internationale markt als de scheepsbouw, scheepvaart, havens en diamantindustrie.¹⁰⁰ De afzet van consumptiegoederen op de eigen markt had aanvankelijk nauwelijks onder de depressie te lijden. De consumptieve bestedingen van de gezinnen groeiden in 1930 nog en daalden in 1931 zo weinig dat de daling van de kosten van levensonderhoud die teruggang ruimschoots verklaart.¹⁰¹ De depressie in Nederland ontstond door een dalende afzet van goederen en diensten tegen een steeds slechter prijspeil in het buitenland, waarbij de exportdaling voor een belangrijk deel een gevolg was van de Duitse malaise. De monetaire crisis die aan de convertibiliteit van de Reichsmark en aan de goudwaarde van het pond in 1931 een einde maakte, versnelde de exportdaling.

Volgens de gangbare economische theorie zou een depreciatie van de belangrijkste buitenlandse valuta, wat een de facto appreciatie van de eigen munt inhoudt, moeten leiden tot een daling van de exporten en een toeneming van de importen. Zo'n daling van de exporten valt na de depreciatie van het pond te constateren, maar de scherpe daling van de invoer is in strijd met de theorie. Die ontwikkeling moet ten dele verklaard worden uit de conjunctuurgevoeligheid van de Nederlandse importen, waardoor de daling van het nationaal inkomen weerspiegeld werd. Geheel verklaren doet dit de ontwikkeling zeker niet, want al sinds het begin van de depressie daalde het aandeel van de invoer in het BBP en deze tendens zette zich tegen alle verwachtingen in, ook na 1931 voort.¹⁰² Ten dele valt deze daling te verklaren door een verschil in prijsontwikkeling tussen het BBP en de invoer, maar de tendens blijft dalend ook als we deze percentages pas berekenen nadat we eerst beide gecorrigeerd hebben voor de prijsontwikkeling.¹⁰³ De conclusie kan dan ook niet anders luiden dan dat de verwachting dat de relatief hoge guldenkoers tot een toenemende invoer zou leiden werd gelogenstraft.¹⁰⁴ Ten dele kan de toegenomen protectie hier een verklaring voor zijn, maar afdoende lijkt dit niet. Al eerder is geconstateerd dat het Nederlandse bedrijfsleven de eigen markt krachtig verdedigde, daarin steeds meer gesteund door protectionistische maatregelen van de overheid.

De exportdaling was een normaal gevolg van de depreciatie van het pond. In de eerste plaats werd de export naar Groot-Brittannië getrof-

fen, maar ook de achteruitgang van de export naar andere landen was lang niet mals. De daling was vooral een gevolg van de verschillen in monetaire politiek als het de sterling-landen betrof en de economische malaise bij de handelspartners als het de export naar landen betrof die de goudwaarde van hun munt handhaafden. In het geval van Groot-Brittannië speelde ook protectie een rol, maar dat bleef van secundaire betekenis. Door de geringere vraag naar Nederlandse goederen en diensten, de geringere kapitaalopbrengsten uit het buitenland en de grote daling van de prijzen op de internationale markten, kwam het bedrijfsleven in een diepe depressie. De toch al forse werkloosheid verdubbelde bijna en de investeringen halveerden. De daling van de uitvoer hield enige jaren stand door het steeds verder wegzakken van het pond. Pas in 1934 kwam een kentering, maar de opleving van de export in 1934 was slechts te wijten aan het Sonderkonto en werd pas na jaren volledig betaald. De clearing die na het mislukken van de Sonderkonto-regeling de monetaire relaties met Duitsland moest reguleren, maakte de uitvoer naar dat land afhankelijk van de invoer uit dat land. Ondanks dat belemmerde de Nederlandse overheid de Duitse in haar streven om door middel van exportsubsidies haar concurrentiepositie overeind te houden ten opzichte van Groot-Brittannië en de andere landen die gedevalueerd hadden. Bovendien betekende de clearing dat een belangrijk deel van de export, de enige grootheid die kon zorgen voor een opleving van voldoende omvang om de economie uit het slop te trekken, afhankelijk werd van een toeneming van de import, die nu juist slechts door een opleving op gang kon komen. Elk jaar opnieuw daalde de export naar Duitsland sterk. In het eerste jaar van de clearing (1935), toen het bilaterale evenwicht dat door het Sonderkonto teniet gedaan was hersteld moest worden, daalde de export naar Duitsland reëel met een kwart. Daarmee was de kans op een herstel van de totale export eigenlijk al verkeken.

De groei van de totale export bleef in 1934 vrij gering, ondanks het Sonderkonto en een toeneming van de export naar Groot-Brittannië ten gevolge van de opleving in dat land en het nu stabiele pond. De voortgaande malaise in de goudlanden, waartoe België toen nog behoorde, zorgde daarvoor. In 1935 trad er eindelijk een verbetering van de Nederlandse concurrentiepositie ten opzichte van het sterlinggebied in. Een grote toeneming van de export naar Groot-Brittannië was hierdoor mogelijk, hoewel dat niet zonder dumping gepaard ging. De exportdaling naar Duitsland deed alles teniet. Ondanks een verdere achteruitgang van de export naar België ten gevolge van de val van de frank, steeg de totale Nederlandse export afgezien van die naar Duitsland reëel met 8,4%.¹⁰⁵ Vanaf 1935 werd een toeneming van de reële export belemmerd door de clearing met Duitsland en niet door de gouden-standaardpolitiek. De gouden standaard was funest omdat de-

ze een verbetering van de prijs/kostenverhouding voor het internationaal opererend bedrijfsleven belemmerde. Het bleek echter vanaf 1934, toen het pond zich stabiliseerde mogelijk, vooral toen in 1935 ook de prijzen in het sterling-gebied aantrokken, om de export naar de landen met een convertibele munt in de pas te laten lopen met de import in die landen. Een opleving in die landen zou ook een verdere groei van de Nederlandse export veroorzaken. De clearing met Duitsland belemmerde die exportgroei, maar zorgde wel voor een markt waar het Nederlandse bedrijfsleven winst kon maken. Ook in 1936 bleef de exportgroei door de problemen met de export naar Duitsland gering. Een soepeler houding van Den Haag tegenover de Duitse dumping zou een opleving vanaf 1935 mogelijk hebben gemaakt, doordat dan de totale export fors had kunnen groeien. Bovendien had het Nederlandse bedrijfsleven dan veel meer kans gehad te profiteren van het hoge Duitse prijspeil. De andere handelspartners importeerden de Nederlandse producten anders dan Duitsland veelal tegen verliesgevende prijzen. De landbouw werd door de overheid gesteund om die verliezen te overwinnen en wist zich goed te handhaven of zelfs haar export door grove dumping uit te breiden. Vooral naar Groot-Brittannië werd de export in belangrijke mate door dumping bepaald. Afgezien van de tinexport was de groei van die export daar goeddeels aan te danken. Ondanks de verliesgevende prijzen op de Britse markt wist ook de industrie zich tot 1935 goed op de Britse markt te handhaven. Toen was de rek eruit. Na vijf jaar verlies genomen te hebben zagen de Nederlandse industriëlen zich gedwongen de Britse markt te verlaten en terwijl de Britse invoer toenam, daalde de invoer uit Nederland voor zover het geen dumping betrof. De export naar België werd tot 1935 negatief beïnvloed door de economische ontwikkeling in dat land, maar zeker ook door de Belgische landbouwprotectie die de eigen boeren probeerde te beschermen tegen de Nederlandse dumpingpraktijken. Pas de forse opleving van de Belgische economie in 1936 zou de Nederlandse export wat meer kans geven.

De beste markt qua prijspeil, Duitsland, kon steeds minder opnemen en de beste markt qua ruimte, Groot-Brittannië, was nog slechts geschikt om landbouwoverschotten te dumpen, maar daar moest de industrie afhaken omdat de verliezen niet langer te dragen waren. In feite gold dit laatste ook op de Belgische markt, waar de industriële export stagneerde en vermoedelijk gold het voor de export naar alle landen met een convertibele munt.

Uit de economische ontwikkeling van Nederland in deze periode valt te leren dat een binnenlandse prijsaanpassing aan een sterk gedaald internationaal prijspeil niet te verwezenlijken valt. Wil men voorkomen dat allerlei bedrijfstakken met een internationale prijs volledig instorten, dan moeten overal steunmaatregelen getroffen worden, maar de

kosten van die steunoperaties zullen op de rest van de economie komen te rusten. Het zal onmogelijk blijken steun te bieden aan alle takken van bedrijf. Ook zal de toch al zeer moeizame prijsaanpassing door die steun – protectie werkt altijd prijsverhogend – nog verder teniet gedaan worden.

De handhaving van de gouden standaard in Nederland was mogelijk doordat de uitgangspositie van de centrale bank en de handelsbanken niet ongunstig was. Al voor de depressie had de Nederlandsche Bank enorme goudvoorraden opgebouwd en die waren er in de jaren 1931 en '32 alleen maar groter op geworden. In diezelfde periode hadden de handelsbanken hun liquiditeit sterk verbeterd. Het Nederlandse bankwezen was hierdoor sterk genoeg om een forse klap op te vangen. Naast de gunstige uitgangspositie van het bankwezen speelde hierbij ook het streven van de Britse Treasury om het goudblok in stand te houden een belangrijke rol. Indien sterling in 1934 met de dollar meegegaan was, had het goudblok inclusief de gulden vermoedelijk het loodje gelegd. De gulden werd niet van het goud gedreven en slechts Steenberghe bezat de politieke moed om op centraal niveau een serieuze discussie aan te gaan over de vraag of de gulden niet bewust van het goud moest worden losgemaakt. Het kostte hem zijn ministerszetel. Het handhaven van de gouden standaard was een politieke keus en had een politiek doel, waaraan de economische doelstellingen ondergeschikt gemaakt werden.

Zolang men zich ten doel stelde ten minste de schijn op te houden dat men de gulden met hand en tand verdedigde, kon een Keynesiaanse begrotingspolitiek, die volstrekt in strijd is met het streven naar prijsaanpassing, niet gevoerd worden. Maar bovendien bleek ons land in die periode een enorm importlek te hebben. De multiplier zal daardoor uiterst klein geweest zijn. Het opvoeren van de overheidsuitgaven had indien goed gericht, zeker hier en daar de ergste nood kunnen lenigen, maar op die wijze kon voor de economie als geheel de malaise niet opgelost worden. Om dat te bereiken was er slechts één mogelijkheid, zorgen dat er door een devaluatie, prijsaanpassing en een gerichte handelspolitiek, voldoende aansluiting bij de economieën van de omliggende landen zou zijn om ten volle mee te profiteren in geval daar de opleving begon. Slechts de uitvoer van goederen en diensten was van voldoende grootte en was flexibel genoeg om zoveel groei te genereren dat, gegeven de lage multiplier, de economie uit de problemen kon komen. De politieke keus de gouden standaard te handhaven blokkeerde de weg die kon leiden tot aansluiting bij de economieën om ons heen. Twee andere politieke keuzes hebben belemmerd dat Nederland binnen de grenzen die de gouden-standaardpolitiek stelde, ten minste suboptimaal profiteerde van de opleving elders.

In de eerste plaats had vanaf het moment dat er met onze belangrijkste economische relatie, Duitsland, clearing en daarmee volstrekt gebi-

lateraliseerde economische relaties ontstonden, de Nederlandse regering er alles aan moeten doen om zoveel mogelijk de invoer op Duitsland te concentreren. De deviezenengrens belemmerde een toeneming van die afzet en een zo groot mogelijke clearingruimte was daarom voor Nederland van essentieel belang. Dit gold te meer daar het prijspeil voor de export naar Duitsland stukken hoger was dan de prijzen op andere exportmarkten. Voor de Nederlandse export bestond op de Duitse markt de mogelijkheid winst te maken, wat een gevolg was van de overgewaardeerde mark en van het feit dat Duitsland niet vrij op de wereldmarkten kon kopen maar dáár moest kopen waar het ruimte in de clearing had. In plaats van de invoer uit Duitsland te bevorderen heeft Den Haag deze belemmerd door de Duitsers het enige wapen dat ze hadden om tegen wereldmarktprijzen te kunnen concurreren, het *Zusatzausfuhrverfahren*, uit handen te slaan. Ten slotte heeft de Nederlandse regering, opnieuw om politieke redenen, alles gedaan om de agrarische produktie overeind te houden, terwijl de belangrijkste markt, Duitsland, goeddeels ontoegankelijk geworden was en er geen andere markten beschikbaar waren. Zo ontstond een stelsel van prijsverhogende heffingen op agrarische produkten, invoerheffingen, produktieregulering en dumping op vooral de Britse markt. Om dit stelsel mogelijk te maken moesten de kosten worden afgewenteld op het publiek, daarmee op de lonen en zo op de kosten van het bedrijfsleven. Zo werd de toch al zeer geringe buitenlandse prijsaanpassing nog verder teniet gedaan. De lonen bleven hoog, ook voor de meer levensvatbare bedrijfstakken, bedrijfstakken waarvoor anders dan voor de landbouw bij herstel van monetair evenwicht winstgevende markten konden ontstaan. Vooral de industrie en de diensten die op internationale markten opereerden, werden hierdoor getroffen. Iedereen die iets van economie wist, realiseerde zich dat nieuwe werkgelegenheid, nodig om de werklozen weer aan de slag te krijgen en de bevolkingsgroei op te vangen, slechts in de industrie te vinden zou zijn. Juist deze sector werd door de landbouwcrisispolitiek getroffen, niet alleen door hoge kosten, maar ook omdat de Nederlandse regering in verband met de grote, ook financiële belangen die zij had bij de landbouwpolitiek in al haar handelspolitieke activiteit steeds eerst naar de belangen van de landbouw keek. De clearingruimte naar Duitsland werd voor veertig procent gereserveerd voor landbouwprodukten. Op die markt kon winst gemaakt worden en dat was van direct belang voor de schatkist. Een groot deel van de winst op de export van landbouwprodukten naar Duitsland werd afgeroomd ten behoeve van het landbouwcrisisfonds. Zo kon die winst samen met de binnenlandse heffingen worden ingezet om dumping met agrarische produkten, vooral met boter op de Britse markt, te verwezenlijken. Voor elk produkt dat voor Groot-Brittannië van belang was, moest Den Haag daarom uiterst voorzichtig zijn met

protectie, want een conflict met Londen kon voor de landbouwpolitiek fataal zijn. De politieke partijen die aan de macht waren hadden alle een belangrijke agrarische achterban die zich bovendien in een actieve lobby georganiseerd had. De noodzakelijke sanering in de landbouw doorvoeren dorst de regering daarom niet aan. Maar door de landbouwpolitiek was er voor een industrialisatiepolitiek geen ruimte meer. Niet alleen is het onmogelijk elk bedrijf te beschermen, bovendien liep men groot gevaar voor de landbouwexport indien men de industriële import aanpakte. Met steun van de overheid, al was het maar door een “infant industry”-protectie, hadden er importvervangende industrieën kunnen worden opgezet. De geschiedenis van de tweede helft van de jaren '20 toont aan dat de Nederlandse industrie voldoende elan had om zich te vernieuwen. Zo had nieuwe werkgelegenheid kunnen ontstaan, maar de landbouwpolitiek maakte zo'n beleid onmogelijk. Het industriebeleid bleef hierdoor beperkt tot enige contingenteringsmaatregelen zonder onderling verband.

Colijn en zijn kabinet ontbrak het niet alleen aan de politieke moed om te devalueren, maar ook om de impopulaire Duitse dumping vrij te geven en om de landbouw te saneren. Zo waren het de industrie en de diensten, de takken van bedrijf die de meeste werkgelegenheid genereerden, die het gelag moesten betalen.